

NÖROFELSEFE VE BİLİNÇ

*bilinç-kimlik etkileşiminin nörofelsefe
açısından tanımlanması*

BURÇAK ÖZKAN

GİNKO BİLİM

“Nörofelsefe”, zihin/bilinç kavramlarını ve bu kavramlarla bağlantılı olan etik, sorumluluk, özgürlük vb sorunları başta nörobilim ve evrimsel biyoloji olmak üzere, bilimsel bulgulardan hareketle soruşturan disiplindir. Bu metinde nörofelsefi bir yaklaşımla, “bilinç” ve “kimlik” arasında birbirini yapılandıran, dönüştüren bir etkileşim tanımlanmış fakat öncesinde her iki kavram ayrı ayrı, etimolojik açıdan ele alınmış ve nörobilim ile evrimsel biyoloji bulgularından yola çıkılarak çerçevelenmeye çalışılmıştır.

GINKO

ISBN-978-605-80678-7-5

9 786058 067875

10 ㇏

BURÇAK ÖZKAN

1974 yılında İstanbul’da doğdu. Orta ve lise eğitimini St. Michel Fransız Lisesi’nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı üniversitenin İç Hastalıklar ABD’nda doktora eğitimini ve “Köpeklerde Alerjen Faktörler ve Bunların Hematolojik, İmmünolojik ve İntradermal Test Yöntemleri ile Değerlendirilmeleri” başlıklı doktora tezini tamamlayarak ilk doktora derecesini aldı. Maltepe Üniversitesi Felsefe ABD’nda hazırladığı ikinci doktorasının tez başlığı “Bilinç-Kimlik Etkileşiminin Nörofelsefe Açısından Temellendirilmesi” şeklindedir. Çok iyi derecede İngilizce, Fransızca ve orta düzeyde Almanca bilmektedir. İlgi alanları, veteriner iç hastalıkları, veteriner fizyoloji, evrimsel biyoloji, evrimsel psikoloji, komparatif kognisyon, hayvan bilinci, nörobilim, felsefe, zihin felsefesi, nörofelsefe, psikoloji, felsefe ve psikanaliz ilişkisi, edebiyat ve sinemadır.

CEPTE BİLİM - 3

BİLİM DANIŞMA KURULU

KEREM CANKOÇAK • GÜNSELİ BAYRAM AKÇAPINAR • FERHAT SARI

NÖROFELSEFE ve BİLİNÇ - BURÇAK ÖZKAN

BİLİNÇ-KİMLİK ETKİLEŞİMİNİN NÖROFELSEFE AÇISINDAN TANIMLANMASI

© Burçak Özkan, 2019

KAPAK ve İÇ TASARIM • DEVRİM KOÇLAN

ISBN 978-605-80678-7-5

Birinci Basım Temmuz 2019

© Ginko Kitap Ltd. Şti. 2019

**Baskı: Mutlu Basım Yayın - Bahri Mutlu
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi C Blok No. 256 Topkapı / İst.
Sertifika No: 18569**

**Ginko: Osmanağa Mah. Ali Suavi Sk. No: 10 D. 3 Kadıköy / İstanbul • Sertifika No: 35054
T: 0216 449 20 99 • F: 0216 449 21 00
www.ginkokitap.com • posta@ginkokitap.com**

BURÇAK ÖZKAN

**NÖROFELSEFE
ve BİLİNÇ**

**BİLİNÇ-KİMLİK ETKİLEŞİMİNİN
NÖROFELSEFE AÇISINDAN
TANIMLANMASI**

GİNKO BİLİM

İÇİNDEKİLER

1- GİRİŞ: BAŞLAMANIN BİN BİR YOLU	7
2- "BİLİNÇ NEDİR?" DİYE SORARSA NİZ BİLMİYORUM, SORMAZSA NİZ BİLİYORUM	21
3- İŞTE BU HER ŞEYİ DEĞİŞTİRİR"KİMLİK"	35
4- SONUÇ YERİNE AKIL VE TUTKU, BİLİNÇ-KİMLİK ETKİLEŞİMİ	43
KAYNAKÇA	59
TEŞEKKÜR	65
DİZİN	69

1 - GİRİŞ: BAŞLAMANIN BİR YOLU

Bilinç ile kimlik arasında tersinir ve birbirini “ortaya çıkartan”, şekillendiren, geliştiren bir nedensellik ilişkisi vardır. Bu ilişkinin ayrıntılı olarak anlaşılmasının, değerlendirilmesinin ve bu değerlendirmeden doğru ve etkin sonuçlara ulaşılabilmesinin önkoşulu, başlangıç olarak “yaşam”, “canlılık”, “davranış” ve “eylem” kavramlarından yola çıkmaktır.

“Yaşayan, canlı dünya canlılardan oluşur. Yaşam ve canlılık tüm biyolojik organizmaların temel niteliğidir ve yaşam “canlıların ne yaptıkları ile tanımlanabilir.” O halde, bilinç ve yaşamın, her bir canlıyı yapılandığı ve tanımladığı ve canlıların her birinin birer fail olduğu kabul edilebilir.¹

Bugün, canlılığın ve tüm canlıların alt düzey kimyasal ve biyokimyasal bileşenlerin karmaşık yapılanmalar ve işlevler oluşturacak şekilde bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıktığı bilinmekte, tüm canlı organizmaların temel yapısal ve işlevsel mekanizmaları gösterilebilmektedir. Bunun sonucu olarak bugün ağırlıklı bir biçimde evrim anlayışı üzerine kurulmuş olan biyoloji, canlılığın fiziksel olmayan hiçbir

1 Wasserman, Minorsky, Urry, Reece, Jackson ve Cain 2013; Wilson 2005

güce veya unsura ihtiyaç göstermeyen karmaşık fiziksel bir süreç olduğunu ortaya koyabilir.² “Canlı oluş”, moleküler düzeyde gerçekleşen nedensel biyofiziksel ve biyokimyasal süreçlerin bir sonucu olarak meydana geldiği için genel bir kavrayışla bakıldığında “canlı sistemler cansız olanlardan sadece derece farkı” bağlamında farklıdır.³

Yaşama yönelik bir tanımın “canlıların ne yaptıkları” üzerinden kurulduğu ve canlılığın devam ettirilme koşulunun çevreye “uygun davranış sergileyebilme” olarak kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda, “davranış” ve “eylem” kavramlarını nörofelsefi bir perspektiften çerçevelemek gerekli olur. “Davranış” kavramının bir tanımı, “bir canlının, içinde bulunduğu ortamın koşullarına ya da bu koşullardaki bir değişikliğe yaptığı tepki” olarak açıklanır. Bu tepki bir hareket, bir hormonun salgılanması, akıldan geçen bir düşünce olabileceği gibi, bir duygu, heyecan veya bir düşüncenin geliştirilmesi de olabilir.⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, iki kavramı, irade ve amaç belirleme üzerinden ayırt eder. Buna göre “davranış”, “dıştan gözlemlenebilecek tepkilerin toplamı”, “eylem” ise “bir durumu değiştirme ya da daha ileri götürme yönünde etkide bulunma çabası” olarak belirlenir.⁵

“Davranış” kavramını irade ve amaçsallık içermeyen içgüdüler ve/veya tepkisellik, “eylem” kavramını aklın

2 Ayala 2016; Hoagland 1996

3 Churchland 2013b

4 Öktem, 2013

5 Türk Dil Kurumu, 1983

kullanılması ile iradi olarak belirlenen amaçlar doğrultusunda yapıp etme olarak ayırt eden kimi kabuller, insanın diğer canlılara benzemeyen, diğer canlılardan apayrı, özel ve yeni bir varlık olduğunu savunur. İnsanın “yeni” ve benzemez bir varlık olduğu anlayışına göre insan eylemleri bilgi, sanat, bilim, teknik, eğitim, çalışma, devlet kurma, inanma vb insan başarılarının temelini oluşturur ve insan, eylemleriyle dünyaya yepyeni bir anlam boyutu katar. Buna göre, hayvanda “hiçbir duygu dünyası” veya “anlam dünyası” bulunmaz; hayvan sevinç, keder vb duygular taşıyamaz, gözlemci olamaz, dostluğu, yardımlaşmayı, adaletsizliği, sorumluluk duygusunu, utanmayı, suçluluk hissini vb bilemez; “hayvana hiçbir insansal davranış ve eylem yüklenemez.”⁶

Yukarıda örneklendirilen kabullere benzer antroposentrik (insanmerkezci/insan istisnacı) kabuller biyoloji, etoloji, nörobilim, karşılaştırmalı biliş vb modern bilimsel disiplinlerin bulguları tarafından yanlışlanmaktadır; o halde bu durumun türcülük anlayışının ortadan kalkması, yeni, multidisipliner bir insan tanımının, bilinç kavrayışının geliştirilmesi ve hayvanların ontik statülerinin yeniden tanımlanarak hayvan haklarının yeniden düzenlenmesi gibi zorunlu sonuçları olması da doğaldır.

Öncelikle bugün, nörobilim araştırmaları bilincin tamamen beynin/sinir sisteminin/beyin-beden bütünselliğinin yapısallığı ve işlevselliğinden ortaya çıktığını, bilişsel ve duygusal yetilerle süreçlerin ve tüm davranışlarla eylemle-

6 Mengüşoğlu, 1988

rin beyin-beden bütünselliğinden kaynaklandığını göstermektedir. Biyolojik bir organ ve bedenin/sinir sisteminin bir parçası olarak beyin, evrimsel süreçler sonucunda ortaya çıkmış ve türe özgü niteliklere ve işlevselliğe kavuşmuştur. Bu bağlamda bilinç de evrimin bir ürünü veya sonucu olarak kabul edilmelidir. İnsan dışındaki sayısız canlı türünde farklı tipte ve düzeyde bilinç ve zekânın bulunduğu nörobilim uzmanları tarafından ifade edilmekte ve çeşitli felsefeciler tarafından kabul görmektedir.

“Evrim” kelimesi, Latince “*evolvere*” kelimesinden gelir ve “zaman içinde değişim”i gösterir. Sözcük, organizmaların genetik kodu nesilden nesile aktarılırken bu kodda, yapıda ve fizyolojide gerçekleşen değişimleri ifade eder. Evrim bilimsel bir olgudur. Bilim insanlarının kavrayışında “olgu” kavramı, “birçok kereler sınanmış ve doğrulanmış bir bilimsel açıklamayı” ifade eder. Bugün bilim insanları biyolojik evrimi sorgulamamakta, araştırmalar evrim mekanizmalarının anlaşılmasını hedeflemektedir. Modern araştırmaların sağladığı bulgular tüm türlerin değişim yoluyla türeyiş bağına bağlı akrabalığını, her soyda gerçekleşen değişimleri, dünya üzerinde insanın ortaya çıkışını, insanın diğer canlılarla paylaştığı biyolojik bağları ve insansal özelliklerin zamansal kazanımını gösterir.⁷ Darwin’in evrim kuramı “kalıtsal olanın davranış değil, davranışın oluşmasına yol açan beyin olduğunu” açıklayarak organizmaların özelliklerinin işlevsel anlamlılığını vurgular. Böylece evrim kuramı

7 Ayala 2016; Charlesworth ve Charlesworth 2006; Darwin 1984; Wasserman, Minorsky, Urry, Reece, Jackson, ve Cain 2013; Wood 2015

davranışların fizyolojik temelini anlama yolunda öncelikle davranışı meydana getiren unsurları yani uyumlanma/uyarlanma süreçlerini anlamayı zorunlu kılar. Bu zorunluluk da davranışları anlamak için türlerin doğal tarihini bilmeyi zorunlu hale getirir.⁸

Evrim, canlıların yaşamlarının tüm alanlarını etkiler çünkü canlıların morfolojilerini, fizyolojilerini, ekolojilerini ve davranışlarını değiştirir. Bütün canlı varlıklar canlılığın sürdürülmesi yönünde çevreye uyum sağlama özelliği gösterir ve davranışlarını buna göre yapılandırıp düzenler. Davranışın belirlenmesi üzerinde etkili olan “çevre” kavramı hem canlıyı kuşatan dış dünya olarak dış ortamı hem de bedenin içinde bulunduğu koşullar anlamında iç ortamı ifade eder. Hem iç hem dış çevre sürekli olarak yenilenir. Bu aralıksız değişimin sonucu olarak, yaşamın sürdürülebilmesi için canlıların çevrelerinde meydana gelen değişimleri algılaması, değerlendirmesi ve uygun yanıtları belirleyip hayata geçirebilmesi gerekir. Bu süreç, değişen koşullara uyum sağlamak, bu koşullara uygun davranışlar geliştirebilmek anlamına gelir. Hayatın devamlılığı durmadan değişen çevreden alınan bilgiye uygun yanıt belirlemek koşuluna dayandığı için her canlının sinir sistemi, kendi içinde yaşadığı çevrenin şartları tarafından belirlenir; öte yandan her canlı değişen ölçüde kendi çevresini şekillendirir; böylece canlı ile çevre arasındaki dinamik etkileşim asla son bulmaz. Ortam yeni mücadeleler gerektirmediği sürece var olan yapı korunur;

8 Carlson, 2014

ayrıca evrim duyguları veya belli bir amacı gözetmez; var olan koşulları dikkate alır. Canlının hayatta kalması ve üremesi açısından avantaj sağlayan özellikler korunur ve gelecek nesillere aktarılarak “biriktirilir”. Bir önemli nokta, farklı zamanlarda, yerlerde ve koşullarda avantaj sağlayan özellikler değiştiği için canlı türlerin, içinde bulundukları koşullara göre değişen özellikler geliştirmiş olmasıdır. Öte yandan evrim hayatta kalma ve üreme başarısını kesin olarak olumlu yönde etkilemeyebilir. Evrimsel süreç aşamalı ve yavaş gerçekleşmekte, organizmalardaki karmaşık özelliklerin çoğu mevcut kaba ilk modellerin zamanla gelişerek yeni ve beklenmedik kullanımlara uyarlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Öte yandan çok ani değişim geçiren bir özellik, değişmeden kalan niteliklerle uyum sağlamayabilir yahut çevre koşullarındaki köklü bir değişim türün soyunu tüketecek özellikler gelişmesine neden olabilir.⁹

Hayvanların davranış modelleri değişen yaşam biçimlerine uymalarını sağlayan sinirsel süreçlerin sonucudur. Dinamik sistemlerin en önemli özelliği kendi kendilerini düzenleyebilmeleri ve bu düzenleme sonucunda yeni özelliklerin ortaya çıkmasıdır. Karmaşıklığın artması organizmanın daha iyi çalışmasını sağlar ve seçim bu doğrultuda işler. Dinamik sistemler karmaşıktır ve durmadan değişir. Beyin de dinamik yapıda olduğundan karmaşıktır, beklenmedik durumlara uyumlanabilecek şekilde esnek olduğundan durmadan değişir; öte yandan hızlı değişim-

9 Ayala 2016; Charlesworth ve Charlesworth 2006; Darwin 1984; Öktem 2013; Wasserman, Minorsky, Urry, Reece, Jackson ve Cain 2013

ler karşısında “sabit bir kimlik” ve düzeni korur. İnsan beyninin primat akrabalarından farklılaşmasını sağlayan etkenin, çevre zorlaması nedeniyle değişen yaşam şekilleri olduğu düşünülmektedir. Biyologlar evrimsel derecelenmeler sergileyen tüm zihinsel/bilinç işlevlerin(in), türlerin aşamalı bir şekilde ortaya çıkışının izlenmesiyle ve beyindeki sinirsel hücre faaliyetlerine dayanarak açıklanabileceğini ifade etmektedirler. Çünkü bu faaliyetler beyin gelişimi ve genlerin kontrolünde bulunur ve genlerin çalışmasını evrimsel ilkeler belirler.¹⁰

Sonuç olarak, bir türün belli bir davranışını/eylemini doğru anlamamanın koşulu o türün “tarihini” doğru anlamak ve davranışın/eylemin beyinle/sinir sistemiyle/beyin-beden bütünselliğiyle olan doğrudan bağlantısı dikkate alındığında, bir türün bilinç yapısını, özelliklerini ve türe özgü bilinç-davranış/eylem bağıntısını doğru anlamamanın koşulu da aynı şekilde bu türün tarihini öğrenmektir.

Bilinç özellikleri ve yetileri konu olduğunda, türlerin tarihine bakmak ve sinir sistemlerine yönelik bir karşılaştırma yapmak doğru olacaktır. En az karmaşık sinir sistemi diffüz sinir sistemi olup böyle yapılarda sinir sistemi tüm organizmaya dağılmıştır. İlkel sinir sistemine sahip canlılar tek bir ünite gibi davranırlar. İlkel beyinlerde duyumsamadan bilişe uzanan mesafe doğrudan ve dar olup sade bir bilinç üretirken, *Homo sapiens* beyni gibi karmaşık bir beyinde bu mesafe çok fazla sayıda ara yolak tarafından yapılandırılır. İnsan beyninin ve insansal bilincin diğer can-

10 Ayala 2016; Charlesworth ve Charlesworth 2006; Karakaş 2010

lıların beyni ve bilinç özellikleri ile arasındaki mesafeyi açmasında tarihsel süreç içinde biyolojik evrimle beraber grup yapılanması da temel belirleyici haline gelmiş ve insanın grup halinde yaşamaya uygun olmasını sağlayan işlevler bütünü olan “sosyal beyin”¹¹ ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, farklı önem sıralaması belirlemekle beraber insan beyninin/bilincinin ortaya çıkmasında etken olarak ateşin bulunmasını, bipedalizmi, alet yapımını-kullanımını, neoteni ve dil yeteneğini asli etmenler olarak gösterirler. Son araştırmalar ise sosyal yaşam koşullarının öngördüğü bilişsel zorunluluklara işaret eder. İnsana özgü zihinsel yetilerin primatlardan aktarıldığı, modern insanda bulunan sinir sisteminin yapısının atalarinkine benzediği, insansal özelliklerle toplumsal ilişkileri yönlendiren duyguların, milyonlarca yıl evvel ataların toplumsal yaşama geçmesiyle başlayan uzun bir doğal seçim sürecini yansıttığı bilinmekle beraber, farklılaşan çevresel ve kültürel uyaranların beyni, bilinci, düşünme ve davranma/eylemde bulunma biçimlerini değiştirdiği konusunda uzlaşım vardır.¹² Çünkü dinamik bir sistem olarak kognisyon zaman içerisinde değişen durumlara uyumlanarak değişim geçirir ve kognisyonun kendi öz düzenleme yetisine bağlı olarak yeni kognitif özellikler ortaya çıkar.¹³

11 İnsanın sosyal davranışlarını ortaya çıkartan, prefrontal korteksin çalışmasıdır. PFK, iç ve dış dünyanın uyaranları doğrultusunda bir denge kurar ve bu nedenle “sosyal beyin” adını almıştır (Tanrıdağ, 2015b).

12 Barnes 2014; Carlson 2014; Charlesworth ve Charlesworth 2006; Korkmaz 2016; Lewin 2015; Mayr 2016; Mesulam 2000; Panksepp 2004; Smith ve Kosslyn 2014; Zeman 2012

13 Karakaş 2010

Basit duyum ve harekete ayrılmış beyin dokuları kuşlarda, balıklarda, sürüngenlerde ve kurbağada beyin neredeyse tamamını oluşturur ve bu yapılara “eski beyin” denir. Canlı evrimde yükselip sinir sistemi geliştiğinde yeni beyin yapıları eskileri kontrol eder; böylece evrimsel olarak geride bulunan canlılarda daha düşük yapıların yönettiği kimi faaliyetler, evrimsel olarak gelişmiş canlılarda daha yeni ve üst düzey yapılar tarafından gerçekleştirilir. Yeni beyin yapılarının işlevsel egemenlik kazanmasına “(en)sefalizasyon” denir. Paul MacLean’ın, beyni evrimsel, yapısal ve işlevsel üç bölüme ayıran nörobiyolojik ve nöroetolojik temelli “üçlü beyin” (*Triune Brain*) modeline göre en içte “sürüngen beyni” (*proreptilian brain*) (R-Kompleks) bulunur. Beynin, sürüngen dönemden kalma yapıları içeren bu kısmı içgüdüsel davranışlardan, günlük yapıp etmelerden ve dil öncesi işlemlerden sorumludur. Bu tabakanın üstünde “paleomemeli beyin” (eski beyin) veya “limbik sistem” vardır. Bu yapı, memeliler açısından yaşamsal önem taşıyan bakım, annelik davranışı ve oyun gibi, sürüngenlerde bulunmayan davranışları düzenler; bunun yanı sıra saldırı ve cinsellikle ilgili duygusal bağlantıları taşır. En üstte yerleşmiş en gelişkin beyin katmanıysa “neomemeli beyin” (neokortikal beyin) veya “yeni beyin” olarak adlandırılır. Rasyonel düşünmeyle ilişkilendirilen bu yapı hassas duyuşsal analiz, motor koordinasyon, bellek, çağrışım düzenleme ve dil yoluyla iletişim kurmayla ilgili görevler üstlenir. Çok önemli bir nokta, sürüngen ve paleomemeli beyinlerin örtük düzey-

de neomemeli beynin çalışmasını etkiliyor olmasıdır. Sürüngen ve paleomemeli beyinlerin örtük biçimde öğrendiği tüm dersler hayat boyu bilinçli davranışlar ve deneyimler üzerinde belirleyici olurken tüm zihinsel davranışlar evrimsel olarak gelişmiş modüller ve/veya sinir ağları üzerinde temellenir.¹⁴ Metnin ileri bölümlerinde ayrıntılı olarak görüleceği üzere, farklı nörobilim uzmanlarının “bilinç” kavramını tanımlama biçimleri yukarıdaki bildirimleri destekler. Antonio Damasio’ya göre bilinç, basit ve karmaşık türlere ayrılabilir ve insanı diğer hayvanlardan ayıran özellik, daha karmaşık bir bilince sahip olmasıdır. “Türler Arası Afektif Nörobilim” kuramı uyarınca da bilincin birincil işlevleri daha iyi davranış seçenekleri oluşturabilmek doğrultusunda evrimleşmiş olup insan bilincinin üst düzey biçimleri insanın temel duygularını, hislerini ve diğer içgüdüsel eğilimlerini şekillendiren alt düzey beyin yapılarından bağımsız değildir.¹⁵ Zekâyla bağlantılı işlevlerin, yaşamsal işlevlerin bir üst düzey biçimi olduğunu vurgulayarak bu bildirimleri destekleyen nörofelsefi bildirimler de bulunmaktadır.¹⁶

Bilincin önemli bir emaresi olarak, canlının kendi çevresini değiştirme becerisi konu olduğunda, bugün, hayvanların insan ölçüsünde olmasa da çevresini değiştirebildiği bilinmektedir. Araştırmalar hayvanlarda alet kullanma, dil

14 Butler 2009; Cozolino 2014; Doksat ve Savrun 2001; Öktem 2013

15 Damasio 1999; Gazzangia 2002; Mesulam 2000; Panksepp 2005; Panksepp, Asma, Curran, Gabriel ve Greif 2012

16 Churchland 2013b

öğrenme, sosyalleşme, özgecilik, empati, engelli bireyleri koruma, gülme, oyun oynama, taklit etme, “bencillik” yerine “toplumcul” davranmayı seçme, beden dili okuma ve beden dilinden duygudurumunu anlama, çatışmalarda arabuluculuk yapma, barışma, topluluğun kuralları çiğnenirse veya haksız bir durum oluşursa protesto etme, öksüz yavru-ları evlat edinme, bir soruna güç birliği kurarak çözüm üretme, paylaşma, güdülerini denetleme, niyet gizleme, hatalı davranışın farkında olup utanma/suçluluk duyma, ölümü bilme ve arkadaşlarının ölümüne üzüntüyle tepki verme, aynada kendini tanıma ve aynada kendini tanıyacağını bilme, bir sorun için yaratıcı çözümler tasarlama, gelecek üzerine düşünme, yardımlaşma, sosyal hiyerarşi kurma, kendisinin ve başka hayvanların adını bilme, yüz ifadelerine duyarlılık, kin tutma ve intikam alma, grup dışı bireylere düşmanca davranma yeti ve davranışları bulunduğunu gösterir. De Waal “kendi ölümleri üzerine kafa yorup yor-madıklarını bilmiyoruz,” derken Thomas Nagel’in, öteki zihinlerin asla tam olarak bilinemeyeceği, başka zihinler hakkında sadece yorum yapılabileceği vurgusu önem kazanır.¹⁷ Bu yorumlamanın bilgiye dönüşme koşulu etoloji, primatoloji vb bilimlerden yararlanmaktır. Ayrıca hayvan-larda belli geleneklerin ve karmaşık, aşamalı ve birikimli bir kültürün bulunduğu, bu kültürün farklı alanların etkileşimiyle beraber davranışın farklı görünümelerini içerdiği, hayvanların kendi kişisel deneyimlerinden, birbirlerinden ve sahiplerinden öğrenebildikleri de ifade edilmektedir.¹⁸

17 Ayala 2016; De Waal 2008; De Waal 2013; Nagel 1974

18 Jablonka ve Lamb 2005

İnsanda akıl yürütmeye dayanan iradi bir eylemsellik bulunduğu, insanın, içgüdü yerine öğrenme becerisini kullanabilen bilinçli ve özgür irade sahibi bir varlık olması sayesinde içgüdüye mahkûm olmadığı, hayvanlar için ise içgüdünün belirleyici olduğu yönündeki kabule karşın, içgüdüler hem hayvanlarda hem insanlarda bulunmakta ve davranışlar üzerinde etkin olmaktadır. Üstelik hayvanlar, tıpkı insanlar gibi, evrim ölçeğinde yükseldikçe artan bir etkinlikle içgüdülerini kontrol edebilirler.¹⁹

Bu konuyla bağlantılı olan bir başka önemli nokta bilişin ve insan yapıp etmelerinin/eylemlerinin sadece bilinçli akıl yürütme ve rasyonellik üzerinden açıklanamaz oluşudur. Yakın zamana kadar açıklanan beyin hipotezleri duygulara, duyguların bedenle/beyinle bağlantısına yer vermezken beynin yapay zekâya benzediği, alınan kararların matematiksel ve mantıklı olduğu ölçüde doğru olduğu kabul edilmiştir. Sosyal bilişsel nörobilimse, beynin sosyal olaylara yarar-zarar ve ödül mekanizması üzerinden baktığını gösteren bulgular ortaya koyar. Hayvanlardaki şartlı refleks benzeri ödül

19 Doksat ve Savrun 2001; Ridley 2016.

Tanrıdağ’a göre de “zekâ” kavramı, insanda karmaşık düşünme ve davranma yeteneklerini ifade edecek biçimde kullanılmakta, insan dışı hayvanlardaysa “refleks” ve “adaptasyon” kelimeleri seçilmektedir. Oysa insan beyninde diğer canlıların beyninde bulunmayan bir yapı bulunmamakta, insan beynini diğer canlıların beyninden ayıran tek başkalığın orantısız farklılık olduğu gözlenmektedir. İnsan beyninin insan beyni haline dönüşmesi ve diğer memelilerin beyninden ayrılması yürütücü-yönetici frontal lobun evrim sürecinde beyin üçte birini oluşturacak ölçüde gelişmesiyle gerçekleşmiştir. (Tanrıdağ 2015a; Tanrıdağ 2015b)

sistemi, beyindeki bağımlılık sistemiyle neredeyse aynı olup kişinin maddi uyaranlara ve duygusal durumlara karşı yanıtı bu mekanizma üzerinden yapılanmaktadır. Bu süreçte kişiyi yönlendiren “bu emosyonla ben ne yapacağım?” ve “işime yarayacak mı, yoksa ondan kurtulmalı mıyım?” sorularıdır. Böylece kişi, düşüncelerini ve tercihlerini oluştururken “kendini ödüllendirmiş” olur. Damasio’nun “somatik belirteç hipotezi” de “beyindeki karar süreçlerinin, gövdesel belirteçlerin etkinleştirdiği veya baskıladığı duyguların etkisinde olduğunu” göstermiştir. Dış dünyada olup bitenler herkesin kendi yapısına bağlı tepkiler geliştirmesine yol açar. Karar verme, bilişsel-duygusal bütünleşikliği olan bir süreçtir.²⁰ Ayrıca, organizma dış ve iç çevreden kaynaklanan uyarıların sadece bir kısmını ayırt edebildiğinden, kişilerin belli bir anda bilincine varmadıkları çok sayıda düşüncesi, anısı, istekleri, duyguları bulunur. Zihinsel süreçler bilince ulaşmadan evvel bilinçdışından geçmekte, bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı arasında bir süreklilik bulunmaktadır. Bilinçdışı ve bilinç aynı nörobiyolojik yasalara bağlıdır ve bilincine varılmayan uyaranlar ve yaşantılar davranışları çeşitli biçimlerde etkiler.²¹

Sonuç olarak bulgular insan ile diğer hayvanların ne’likleri, bilişsel özellikleri ve yetileri arasında ontik bir parçalanmadan ziyade geçişlilik olduğunu, bilincin, beynin/sinir sisteminin anatomik ve fizyolojik yapısalılığı/işleyişi bağlamında hem türe özgü hem türler arası bir yapı sergilediğini gös-

20 Damasio 1995; Tanrıdağ 2014; Tanrıdağ 2015a, Tanrıdağ 2015b

21 Heil 2000; Korkmaz 2013; Libet 2004; Öztürk 2008

termektedir. İnsana özgü olduğu düşünülen pek çok düşünce, duygu ve davranış/eylem, hayvanlar tarafından da –sınır sisteminin evrimsel olarak daha düşük düzeylerde yapılmasına/çalışmasına bağlı olarak– çok daha az karmaşık biçimde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca davranışlar/eylemler birbirinden kesin sınırlarla ayrılması zor bilişsel-duygusal temeller üzerinde yapılır; davranış-eylem sınırı insan için pekâlâ çok belirgin değildir hatta genellikle davranışla eylem bir arada gerçekleşir ve davranış-eylem başkalığı insan-hayvan başkalığı için bir nirengi olarak kabul edilemez. Bu durumda, bir kavram olarak “bilinç”i, her canlı türün bilinç özellikleriyle yetilerini, bilinçle doğal olarak bağlantılı olan davranışlarla eylemleri ve insanın/tüm canlıların düşünme, duygulanma ve davranış/eylem gerçekleştirme biçimini bu geçişken benzerlik-farklılaşma üzerinden ve biyo-sosyal, epigenetik²² bir kavrayışla araştırmak doğru olacaktır.

22 Genetik yapıyı tanımlayan yapı DNA dizilimi yani genlerdir; buna genotip denir. Genotipi oluşturan genler birtakım enzim ve proteinlerin sentezlenmesini yöneterek “fenotipin” yani organizmanın ortaya çıkmasını sağlar. Epigenetik ise, genotipik değişikliklerle açıklanamayan, ancak genlerin ifadelerindeki (ekspresyonlarındaki) değişiklikleri, yani genlerin fenotipi oluşturma farklılıklarını inceleyen bilim dalıdır. Dolayısıyla epigenetik, genetik yapıdaki (genotip) değişikliklerden kaynaklanmayan ancak kalıtsal olan gen ekspresyonlarındaki ya da ifadelerindeki değişiklikler anlamındadır. Genlerin ne zaman ve nasıl çalışacağını belirleyen, bazı genleri susturan, aktivitelerine engel olan, epigenetiktir. –y.n.

2- “BİLİNÇ NEDİR?” DİYE SORARSANIZ BİLMİYORUM, SORMAZSANIZ BİLİYORUM

“Bilinç” kelimesinin farklı anlamları ve kullanımları bulunduğundan kavramla ilgili karışıklık çok sık ortaya çıkar. Bu nedenle, öncelikle “bilinç” kelimesini sıklıkla kendisiyle karıştırılan “zihin” kelimesinden ayırt etmek gerekir.

“Zihin” kelimesinin sözlük açıklamaları “canlının duyu ve davranışlar dışındaki ruhsal süreç ve etkinliklerinin bütünlüğü”, “yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların öğrenilenlerin geçmişle ilişkisini bilinçli olarak anlıkta saklama gücü” “anlayış, kavrayış” ve “bilinç” olarak ifade edilir.¹ Farklı alanlarda zihni/bilinci araştıranların çoğu zihinsel işlevlerin ağırlıklı olarak bilinçdışı bir biçimde gerçekleştiği, bilincin zihinsel hayatın çok az bir bölümünde etkin olduğu konusunda uzlaşır. “Bilinç” kavramı, “bilinçdışı” ve “bilinçöncesi” kavramlarıyla beraber zihinsel süreçlerin niteliğini gösterir. Organizma iç ve dış çevreden kaynaklanan aşırı miktarda uyaranla karşı karşıyadır; buna karşın aşırı çokluk ve çeşitlilik içeren uyaranın, bu

1 Türk Dil Kurumu 1983

kadar yoğun ve karmaşık bilginin işlenmesi olanaksız olduğundan insanın belli bir zaman içinde farkına varabildiği uyaranların, düşüncelerin, duyguların ve anıların sayısı sınırlıdır. Bu bilgi yığınının bir kısmı bilinçdışı tarafından işlenir. Bilinçdışı süreçlerle eşzamanlı seyreden bilinçli zihinsel süreçlerin özelliği bilinçli düşüncelerin gerçeğe uygun neden-sonuç, zaman ve yer bağınıtları içermesidir. Bu bağınıtlar üzerinde temellenen davranışlar da uyumsal özellikte olur. Zihinsel durumları “bilişsel” ve “deneyimsel” olarak ikiye ayıran bir yaklaşıma göre bilişsel durumların aksine deneyimsel durumların niteliksel bir karakteri vardır. Başka bir yaklaşımsa ayrımı “yönelimsel” ve “nitel” sıfatlarını kullanarak gerçekleştirir. Yönelimsel durumlar bir şey hakkında olan zihinsel durumları gösterirken nitel durumlar bir şey hakkında olmayan, sadece duyumsal özellikleriyle tanımlanan durumlardır.² “Bilinç” kelimesinin İngilizce karşılığı olan “consciousness” ve “the conscious mind” ifadeleri de zihnin bilinçli olan ve olmayan kısımlarını/durumlarını ayırt etmekte, tüm bu belirlemelerden hareketle zihinsel yeti ve süreçlerle bilinç süreç ve yetilerinin anlam, içerik ve bir ölçüde nitelik bağlamında örtüştüğü, kesin sınırlarla ayrılmalarının güçlüğü ve iki kavram arasındaki ayrımın “zihin” kavramının “bilinç” kavramını kapsayacak şekilde kuşatıcı bir kavram olmasından ileri geldiği görülmektedir.

“Bilinç” kelimesinin etimolojik açıdan incelenmesi, terimin farklı kavramlarla olan bağlantısını açığa çıkartır.

2 Korkmaz 2013; Levine 2003; Libet 2004; Öztürk 2008; Sayan 2012; Solms ve Turnbull 2013

“*Conscientia*” kelimesi “olayların tanığı olma” durumunu gösterir. Bu tanıklık dış dünya yaşantılarına yönelik olabileceği gibi kişinin iç dünyasını da anlatabilir. “Bilinç” sözcüğünün “insanın kendisi, yaşantıları ve dünya üzerinde bilgisi; (...) kendini tanıma yeteneği” şeklindeki tanımına göre “ben” ile ilgili yaşantıların tamamı olma anlamında “bilinç” “her türlü içten yaşamalar” anlamına gelir. “Bir şey üzerine” olan “bilinç” ise “düşünme, algılama, duyma, isteme, bekleme, bekleme gibi bir amaç taşıyan ve bir şeye yönelen edimleri olanaklı kılan (şey)i ifade eder.³

“Bilinç” kelimesi “bilgi” terimiyle de bağlantılıdır. “*Conscio*”, bilginin paylaşılmasını anlatır. Bilinç ve bilgi, etimolojik yakınlıkları dışında insan yapısı bakımından da ilişkilidir. Aristoteles bilgi edinme eğilimini insan doğasının özelliği olarak tanımlar. İnsanın yapısal özelliklerinden biri öğrenmekten hoşlanmaktır.⁴ Her insanda farklı düzeyde ve yönelimlerde bilme isteğinin bulunması ve bilme yetisi anlamında her insanın farklı olması dikkate alındığında kişisel kimlikle bilgi ve bilinç arasında bir bağlantıdan da söz edilmelidir.

“Bilinç” kavramı empati, vicdan ve sorumluluk gibi, sosyal bir varlık olan insan için yaşamsal önem arz eden toplumsallaşma açısından son derece önemli kavramlarla beraber düşünülmelidir. Fransızca’da “bilinç” “*conscience*” kelimesiyle ifade edilir ve kelimenin bir anlamı da “vicdan”dır. “Empati” ve “merhamet” (*compassion*) keli-

3 Akarsu 1998; Zeman 2012

4 Aristoteles 2006; Aristoteles 2014; Zeman, 2012

meleri aynı Yunanca ve Latince kökler olan “*pathos*” ve “*passio*”dan gelir. İki kelime de “şiddetli duygulanım” ve “acı” anlamlarını göstermenin yanı sıra “ortaklığa” da işaret eder. Darwin “insan zihninin evrimleştikçe insan ahlakının da yüceltiğini” yazar. *İnsanın Türeyişi* “yüce kuralları toplumsal içgüdülere, bayağı olanlarıysa kişisel çıkarlara bağılı” görür ve “insanın en soylu erdemini duygudaşlığın tüm duygulu varlıkları kapsayacak kadar genişlemesi” olarak tanımlar. Bugün bilimsel araştırmalar Darwin’i doğrular ve insanın sadece kişisel haz arayışında olmadığını gösterir.⁵ İnsanda ve diğeri memelilerde toplumsal içgüdüler, empati, vicdan vb yetiler, evrimsel köklere sahiptir ve türün bireyleri arasında rekabetin yanı sıra dayanışma, fedakârlık gibi özelliklerin oluşmasını sağlar. Serimlenen bağlantılar, bilinç, davranış/eylem, bilgi, sorumluluk, vicdan, etik vb kavramlar arasındaki ilişkiselliğin etimolojik olanın ötesine geçerek günlük yaşam pratiklerine de sirayet ettiğini, bu kavramlarla bağlantılı yaşam sorunlarının araştırılmasında farklı veçhelerin bir arada göz önüne alınması gereğini göstermektedir.

“Bilinç” kavramını tanımlamanın güçlüğü aşikâr olsa da kavramı açıklamaya yönelik farklı nörobilim ve nörofelsefe kuramları kavramı tamamen karanlıkta kalmaktan kurtarır.

Nörobilim araştırmacıları, “bilinç”i farklı perspektiflerden hareketle tanımlar. Francis Crick, bilincin kaynağı-

5 Ayala, 2016; Churchland 2013a; Darwin 1978; Mayr 2016; Somay, 2015

nın beyin olduğunu ve beynin biyolojik evrim süreci sayesinde bilinci sağlayabilir duruma ulaştığını savunur. Önerdiği model bilincin, talamokortikal bağlantılara dayandığını açıklar. Beynin yapısı sadece anne-babadan aktarılmakla kalmaz, uzak ataların yaşantılarından da izler taşıyan genler ve doğum öncesi gelişim tarafından da ağırlıklı olarak belirlenir. Doğum sonrası deneyimler, doğum anında da *tabula rasa* olmayan beyni şekillendirmeye devam eder.⁶ “Global nöronal çalışma alanı” kuramı, bilincin uzun erimli ve yaygın kortikal nöronal bağlantıların etkinliği sonucunda ortaya çıktığını açıklar.⁷ Bilinci canlıların sahip olduğu bir içgüdü olarak tanımlayan yaklaşıma göre beynin “yorumculuk” ve “otobiyografi” yetileri vardır. Beynin, insan bilinçli farkındalık edinmeden önce bir şeyler yapıp etmesi biyolojik bir olgudur. Beyin dokusunun yapısı, insanın yapıp etmelerini belirler ve bu anlamda otomatiktir. Sol beyin yarımı çevreyle etkileşimin sonucunda gelişen yaşantıları yorumlar. Bu yorumcu aynı zamanda eylemlerin, duyguların, düşüncelerin ve rüyaların anlatıcısıdır. Beynin bu iki özelliği insanı çevre tarafından belirlenmiş olmaktan özgürleştirir. Bir beyin ne kadar çok özelleşmiş sistem içerirse o düzeyde farkındalık yetisi taşır. İnsanda bulunan yetiler hayvanlarda da bulunmasına karşın insanda daha fazla özelleşmiş sistem vardır. Bunun nedeniyse evrim süreci ve uyumlanmadır.⁸

6 Crick, 2000

7 Dehaene, Changeux ve Naccache, 2011

8 Gazzangia 2002

Bazı nörobilim araştırmacıları bilinci açıklarken ağırlıklı olarak duyuşsal bilgiye odaklanır. “Global Çalışma Alanı Kuramı” bilişsel mimari bir yapının gerçek dünyanın gerektirdiği görevleri yerine getirebilmesinin ilk koşulunun bu çevrede yaşamayı becerebilmesi olduğunu savunur. İşlevsel bir bilişsel model, otonom bir fail olmalı yani hissedebilmeli ve kendi gündeminin gereklerine göre eylemlerde bulunabilmelidir. Kendi evrimsel nişleri içinde kendi doğal çevrelerinde yaşayan insanlar ve hayvanlar otonom faillerdir. Beyin, çoğu, bilinçli deneyimi desteklemeyen, yaygın özelleşmiş şebekelerin bileşimi olarak kabul edilebilir. Bilinçli içeriği şekillendirmek için “bağlam” adı verilen bazı bilinçdışı şebekelere ihtiyaç vardır. Bilinçli içerikler daima bilinçdışı olanlar tarafından yönlendirilir; hedeflerle ilgili bağlamlar, algısal bağlamlar, kavramsal bağlamlar, ve paylaşılan kültürel bağlamlar bu kapsama dahildir. Bilinçdışı olmalarına karşın bilinçli süreçleri yapılandıran bağlamlar global çalışma alanına ulaşmak için rekabet halindedir; bilinç bu etkileşimlerin ürünüdür.⁹ Bir başka “nörobiyolojik kuram” a göre korteks yüksek düzey yapılanma ve özgünlük sergileyen nöronal şebekeler arası bağlantılar içerir. Hem rekabete giren hem birbirini destekleyen bu nöronlar geçici bir “koalisyon” oluşturur. Nöronlar koalisyonu içinde bazı “temel düğümler” bulunur ve her düğüm farklı bir algının farklı bir özelliğini ifade eder. Hiçbir düğüm kendi başına bilinci oluşturamaz. İnsanda görsel bilincin biyolojik faydası insanın kendisinin yahut atalarının geçmiş deneyimleri

9 Baars ve Franklin 2007; Baars, Ramsøy ve Laureys 2003

ışığında, mevcut görsel veriye ilişkin olarak yapılabilecek en yetkin yorumu gerçekleştirmek ve bu yorumu, konuşmayı da içerecek şekilde etkili bir motor çıktı oluşturma amacıyla beyin için erişilir kılmaktır.¹⁰

Bazı nörobilim kuramları bilinci tanımlarken görsel duyu ve algıya ağırlık verir. Bir tanıma göre bilinç görsel-motor etkinliklerle eşzamanlı çalışan yorumlayıcı etkinliğin ortaklığı sayesinde ortaya çıkmakta, bu çalışma süreci anlamla donatılarak farkındalık onaylanmaktadır.¹¹ Ağırlıklı olarak görsel algı üzerine temellenen bir başka kuram, bilincin hiyerarşik yapılanma gösteren farklı tipleri olduğunu ileri sürer. Üç bilinç türü, “mikrobilinç”, “makrobilinç” ve “birleşik bilinç” olarak adlandırılır. Her düzey kendi altında yer alan düzeylere bağımlıdır. Görsel algının temel nitelikleri olan renk ve hareketin işlendiği ilk aşama “mikrobilinç”i oluşturur. Farklı özellikleri olan görsel uyaranın renk, şekil, hareket vb özellikleri farklı kortikal alanlarda işlenir. Bu nitelikler birbirine bağlandığında “makrobilinç” ortaya çıkar. Mikro ve makrobilinçler kendi zamansal hiyerarşilerini muhafaza edecek şekilde “birleşik bilinci” oluşturmak üzere birleşirler. “Birleşik bilinç” “algılayan bir kişi olarak “ben”i gösteren bilinçtir.¹²

Bazı nörobilimsel yaklaşımlar bilinci deneyimle bağlantılı bir bilgi kavrayışı üzerinden açıklar. Bilincin üst düzeyde farklılaşmış ve bütünleşmiş olduğunu vurgula-

10 Crick ve Koch 1998; Crick ve Koch 2003

11 Lawrence Weiskrantz’dan aktaran Barış Korkmaz 2013

12 Zeki 2003

yan kurama göre yüksek farklılaşma bilincin zengin durum çeşitliliğini, yüksek bütünleşme bilincin daima bütünleşik bir deneyim alanı olarak görülmesini ifade eder. Bir kimsenin yaşadığı/yaşayabileceği tüm deneyimler olağanüstü ölçüde bilgi sağlar. Bir sistemin ürettiği bilgi miktarı, bilgi bütünleştirme düzeyine, bilinç düzeyi ise sergileyebildiği farklı durumlara göre değerlendirilir.¹³

*Bazı nörobilimsel kabuller bilinç tanımını özellikle deneyimi dikkate alarak temellendirir. “Dinamik çekirdek kuramı” beyni Darwinci bir sistem olarak kabul eder. Sistemdeki bazı nöron grupları gelişimleri sürecinde deneyim ve davranışlar sayesinde seçilime uğramışlar ve uzak nöronal topluluklar arasında bağlantılar yapılanmıştır. “Dinamik çekirdek” talamokortikal sistemde birbirleriyle güçlü bir biçimde etkileşen bu nöron gruplarından oluşur. Bilinç bu nöron gruplarının etkinliğinin sonucunda meydana gelir.*¹⁴

Özel olarak qualia’ya ve duygulara dikkat çeken nöro-bilimsel açıklamalar bilinmektedir. Antonio Damasio’ya göre bilinç, basit ve karmaşık türlere ayrılabilir. En basit bilinç tipi, basit bir biyolojik fenomen olan “çekirdek bilinç”tir. Çekirdek bilinç, canlının yaşamı boyunca değişmeden kalır. Sadece insana özgü olmayan bu bilinç, canlıya belli bir zamanda (şimdi) ve belli bir mekânda (burada) bulunma hissi sağlar ancak geleceğe dair bilgi vermez. “Genişletilmiş bilinç” bilincin karmaşık yapı ve

¹³ Giulio Tononi’den aktaran Antti Revonsuo 2016.

¹⁴ Gerald Edelman ve Giulio Tononi’den aktaran Antti Revonsuo 2016

farklı düzeyler sergileyen türüdür. Çekirdek bilinç üzerine inşa edilmiş olan ve farklı bellek tipleriyle ilgisi bulunan genişletilmiş bilinç sayesinde canlı kendi kişisel geçmişine, şimdisine ve geleceğine dair düşüncelere de sahip olur. Bu bağlamda genişletilmiş bilinç canlıya bir benlik hissi sağlar; bu his “bir kimlik sahibi olma” ve “bir kişi olma” anlamlarına gelir. İnsansal yaratıcılık olanağını sağlayan, genişletilmiş bilinçtir. Genişletilmiş bilinç bazı insan dışı hayvanlarda bulunmakla beraber insan, daha karmaşık bir genişletilmiş bilince sahip olmasıyla diğer hayvanlardan ayrılır.¹⁵ Benzer bir bakış sergileyen “Türler Arası Afektif Nörobilim” kuramı beynin deneyim yaratan “birleşik” bir organ olduğunu, insan ve hayvan bilinci arasındaki sınırın bulanıklığının özellikle subkortikal düzeyde belirginleştiğini ileri sürer. Subkortikal bölgede bulunan ilksel süreçler/temel ilkel duygusal durumlar, “emosyonel”, “homeostatik” ve “duyusal” durumlar olarak sıralanır. Birincil/ilksel işlevler düzeyinde afektif deneyimler olarak, zihnin, sağkalımı dikkate alan otomatik ve değer belirleyen işlevleri yönetici konumdadır. Ayrıca subkortikal düzeyde yedi birincil/ilksel duygusal şebeke, arayış, hiddet, korku, şehvet, bakım, yas ve oyun olarak belirlenir. Subkortikal duygusal sistem yaşantıları “olumlu” ve “olumsuz” olarak değerlendirir. Bilincin birincil işlevleri daha iyi davranış seçenekleri oluşturabilmek doğrultusunda evrimleşmiştir. Yüksek düzey bilişsel işlevlerin alt düzey yapıların denetiminde gelişimsel ve epigenetik olarak belirmesi anlamına gelen

15 Damasio 1999

“ensefalizasyon”, evrimleşmeyle beraber insana davranışsal esneklik, karmaşık düşünme ve içsel tasarımlar oluşturma yetilerini sağlamıştır. İnsan bilincinin üst düzey biçimleri üst düzey yapılardan köken alsa da insanın temel duygularını ve diğer içgüdüsel eğilimlerini şekillendiren alt düzey beyin yapılarından bağımsız olamaz. “İnsanın bir akıl varlığı olduğu safsatasına” karşın insan beyni diğer canlılarla paylaştığımız subkortikal etkilere karşı bağışık değildir.¹⁶

Marsel Mesulam en kapsamlı bilinç kuramını ortaya koymuştur. Araştırmacı, bilinci, “canlı organizmanın dış çevreden gelen uyarımlara karşı otomatik olmayan biçimde ve uyum sağlamaya yönelik yanıt oluşturmaları” olarak tanımlar. Bilincin ortaya çıkma süreci, aşağıdan yukarı giden sensorifugal yollarla yukarıdan aşağı inen sensoripetal yollar üzerinden açıklanır. Bir “dışsal olay” duyu organlarından giriş yapar. Bu veriler sensorifugal yollarla üst merkezlere taşınır. Sensorifugal yollarda gerçekleşen süreçler bedenin özelliklerini yansıtır ve mevcut yaşantıların fiziksel doğasını çözümler; bunlar bilinçli süreçler değildir. Sonrasında nedene ilişkin tahminler oluşturulur. Bu tahminler alt düzeylere gönderilir. Sensoripetal yollarda geçmiş yaşantıların verileri doğrultusunda uyarıların anlamını çıkarsayan ve bilinçli deneyime yol açan süreçler gerçekleşir. Bilinçli deneyim sensorifugal ve sensoripetal yolların kendi aralarındaki etkileşimle beraber bunların beyinle olan etkileşimine de dayanmak-

16 Panksepp 2005; Panksepp, Asma, Curran, Gabriel ve Greif 2012

ta; verilerin geri dönüşü sırasında bilinçlilik ortaya çıkmaktadır. Yeni ve esnek yorumlar tercih edildiğinden, üst merkezlerde yapılandırılan tahminler sorunlu olduğunda veya alt bölgelerde temsil edilen gerçeklikle uyuşmadığında oluşturulan bir uyarı, üst düzey merkezleri yeni ve özgün tahminler oluşturmaya yönlendirir. Bu etkileşim en uygun açıklama oluşturulana dek sürer. Ayrıca prefrontal lobun etkisiyle oluşturulan yanıt, içsel olarak üretilmiş öncelikler, anlamlar vb ile donatılarak sürece kişisel eğilimler, istekler ve beklentiler eklenir.¹⁷

Nörofelsefecilerin “bilinç” tanımları ve yorumları ağırlıklı olarak nörobilimsel kuramlar üzerine temellenmektedir. Patricia Churchland’a göre zihni/bilinci anlamak için evrimsel biyoloji, genetik ve nörobilim bulgularından yararlanmak zorunludur. İnsan beyni sosyal bir beyindir; insana özgü büyüklük gösteren prefrontal korteks (PFK), insansı davranış repertuarının zenginliğini sağlar. Sosyal becerilerin temelleri beyinde olsa da beyin, beden, genler ve çevre çok etkileşimli ve esnek bir ağ oluşturduğundan bazı beceriler edinseldir. “Bilinç”i tanımlarken öncelikle bilinçli durumların, “bir kuşu uçarken görmek, bir yangın acısını hissetmek, bir polis arabası sirenini duymak” gibi “bir duyusal algılar kümesi” olduğu söylenmeli, tanım somatik duyusal deneyimleri de kapsamalıdır. “Kahvaltıda ne yediğini anımsama, bisiklete binmeyi bilme, altı bacaklı bir köpek hayal etme/tasarlama, tepeden tırnağa dikkat kesilme,

¹⁷ Korkmaz 2013; Mesulam 2000; Mesulam 2008

bir mango yiyip yememeyi *kendine sorma*, olması beklenen bir olayın olmaması karşısında *şaşıрма*” gibi tam anlamıyla duyu algısı olmayan durumlarla beraber korku, öfke, üzüntü, sevinç ve gururu hissetmek gibi duygudurumları ve açlık, susuzluk, cinsel istek, aile sevgisi gibi dürtüler de bu listede bulunmalıdır. Ayrıca sonradan anımsanması olanaksız bazı rüya görme anlarında da bilincin bulunduğu açıktır.¹⁸ Başka bir nörofelsefi yaklaşım, zihinsel olanın aslında nöronal ve zihnin de biyolojik bir varlık olduğunu vurgular. Beden-beyin bütünselliği içinde beyin zihinsel işlemler kadar duyguları, alışkanlıkları, deneyimlerle eylemlere ilişkin belleği de kapsayan bir sistemdir. Farklı beyin bölgeleri farklı görevler için farklı işlevler üstlenerek karmaşık bir şebeke oluşturur. Tüm düşünceler, bilgiler, arzular, duygular biyolojik-nöronal temellere dayanır. Beynin en önemli özelliği olarak plastisite yetisi beyni sabit bir makine olmaktan çıkartır, beyin eğitim ve çevre etkisiyle biçimlenir. Öğrenme hayat boyu sürer ve bireyden bireye değişir. Genetik zorunluluğa karşı plastisite doğaçlamaya yer bıraktığından, rastlantı, zorunluluk ve değişim eşzamanlı gerçekleşir. Plastik beynin çevresiyle etkileşimi otorite rolü oynar. Plastisiteyi anlamak, sinir sistemi-dünya-küreselleşme bağlantılarını tanımlamayı gerektirir. Büyük soru ise, beynin manipülasyona açık olup olmadığı, küreselleşmeden kaynaklanacak plastisiteyle nasıl baş edileceği sorusudur.¹⁹

18 Churchland 2002; Churchland 2013a

19 Malabou 2016

Yukarıda aktarılan nörobilimsel bulgular ve nörofelsefi belirlemelerden hareketle, nörofelsefi ve eklektik bir bakışla bilinç, “birçok anlamı ve kullanımı bulunan, evrime bağlı olarak daha karmaşık olanların, sağkalımı gözetken daha alt düzeydekilere bağlı bulunduğu farklı karmaşıklık düzeyleri ve türleri izlenen, türün evrimdeki yerine ve gelişmişlik düzeyine bağlı yapılanma ve işlevsellik gösteren ve bu yapısallıkla işlevsellik üzerinden türün/bireyin davranışlarını/eylemlerini biçimlendiren, türe göre varlığı ve düzeyi değişmekle beraber, nöron topluluklarının işlevsel ürünü olarak bilinç öncesi ve bilinçdışı süreçler ve yetilerle beraber zihinsel süreç ve yetileri meydana getiren, bilinçdışı süreçlerle benzer nörobiyolojik temel üzerinden ve eşzamanlı gelişmesine karşın zihinsel yaşamdaki payı bilinçdışı süreçlerden çok daha az olan, kendini, kendi düşüncelerini, öznel, içsel yaşantılarını tanıma, bilme anlamında “özbilinç” ve dünyayı bilme anlamında amaçlı, yönelimsel ve yönelim özellikli “nesnel bilinç” biçiminde adlandırılarak çalışılan, doğum öncesi ve sonrası epigenetik biçimlenme gösteren, başta sensorifugal ve sensoripetal etkileşime bağlı olarak ortaya çıkması nedeniyle bilişsel ve deneyimsel yönleri parçalanamayan, öznel, öznellik, teklik ve bütünlük özellikleri sergileyen, gerçeklerle uyumu ön planda tutan neden-sonuç ve yer-zaman bağlantıları taşıyan, bilgi, duygulanım, empati, vicdan, sorumluluk gibi kavramlarla doğrudan bağlantıları bulunan, yaşamın her anında farkındalık içeren, istemli bir davranış meydana getirmek üzere dünyanın mevcut durumunun, bedenle bağlantılı benlik imgesini içerecek şekilde bir temsil içinde özetlen-

diği öznel bir gerçeklik ve birinci kişi bakışı olarak deneyimlenen, yorumlama ve anlamlandırma edimleri de sergileyen, davranışları ve eylemleri yapılandıran ve doğrudan ve kolay erişime açık bulunan bilişsel ve duygusal zihinsel süreçlerin bütünselliği” olarak tanımlanıp çerçevelenebilir.

3- İŞTE BU HER ŞEYİ DEĞİŞTİRİR "KİMLİK"

“Kimlik” sözcüğünün tanımları “herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin tümü”, “birinin belli bir kimse olmasını sağlayan koşulların tümü” veya “toplumsal bir varlık olarak insana özgü belirtiler ve özellikler” olarak belirlenmektedir. “Kişi”, “kişilik”, “karakter”, “birey” ve “özne”, “kimlik” sözcüğüyle bağlantılı kavramlardır. “Kişi”, “oluşumunu özgürlüğe dayatan, kendi kendini kuran bireysel öz”, “kişilik” “kişiyi kişi yapan şey” olarak tanımlanır. “Karakter” kavramı “bir nesnenin, bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti”, “bireyin davranış biçimlerinin bütünü” belirleyen ana özellik” olarak açıklanır. Aynı kavramın ahlak felsefesiyle bağlantılı tanımı “kişinin kendisine egemen olmasını, (...) düşünüş ve eylemlerinde tutarlı, sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü” olarak çerçevelenir. “Ahlaksal kişi”, “sorumluluğu ve hesap verme yeteneği olan ‘ben’”i gösterir. “Birey”, “kendine özgünlüğünü yitirmeden bölünemeyen tek varlık” ve “benlik”, “bir kimseyi kendisi yapan şey, kendilik, şahsiyet” olarak tanımlanır.¹

1 Akarsu 1998; Türk Dil Kurumu 1983

Bu kavramlar etimolojik ve anlamsal bağlamda da insanın sosyal bir varlık olma özelliğine göndermede bulunur. Latince’de “*societas* (toplum)” “bir arada yaşama hali”ni, “*socius* (birey)” ise “birlikte yaşayan insan teki”ni gösterir. “Kişi”, “karakter” ve “etik” kavramları da anlamca bağlantılıdır. Kişiler, yaşam içinde birbirleriyle etik ilişkiler kurar. “Etik” kelimesi eski Yunancada “*etos*” sözcüğünden türemiş olup “karakter” demektir. “*Etikos*” “karaktere dair” anlamına gelir; “*etika*” ise karaktere dair bir söylemi anlatır. Kişiler ilişkilerini, başkalarını ve başkalarının davranışlarını düşünür, değerlendirir ve yapıp etmelerini/davranışlarını belirler.² Düşünme, değerlendirme ve davranış arasındaki bu etimolojik bağlantı, bilinç-kimlik etkileşimini de ön plana çıkartır.

Farklı disiplinlerde kullanımı bulunan “kimlik” kavramının felsefi anlamını sosyolojik anlamından ayıran, toplumsal kimliğin “kimlersiniz?” sorusuyla belirlerken felsefi soruşturmaya konu edilen kişisel kimliğin “kimsiniz?” sorusuyla açığa çıkartılmasıdır. Öte yandan kişisel kimlikler, daima toplumsal bir yan barındırırlar. “Kolektif kimlik”, bir sosyal grupta belli bir zamanda yaygın olan insan ve değerlilik anlayışını gösterir. Neredeyse bilinçsiz olan bu anlayışlar, bireyin bir parçası olduğu grubun ifadelerine yansır.³ Kolektif kimlik bütünüyle kişilerin kendi seçimlerinin sonucu olmayan ve sorumlulukları kapsamına girmeyen belirlenmiş kimlik-

2 Demirdöven 2010

3 Kuçuradi 2009; Özlem 2010

leridir. Buna karşın kişisel kimlik değer gözetme davranışından seçimlere, sorumluluk, etik ve bilgiye uzanan bir yargılamalar sürecini kapsar ve kişilerin bilinçleri bağlamında kendi kararlarıyla kurulur.

“Bilinç” için olduğu gibi, “kimlik” kavramı için de farklı nörobilimsel ve nörofelsefi kuramlar bilinmektedir.

Bugün, insanı olduğu kişi haline getirenin beynin yapılanması olduğuna, özellikle PFK’in “insanın kimliğini” ve davranışlarını belirlediğine dair önemli nörobilimsel bulgular açıklanmaktadır. Crick, kimliği “siz, neşeleriniz, üzüntüleriniz, anılarınız, ihtiraslarınız, benlik ve özgür irade duygularınızla aslında çok sayıda nöron ve bunlarla ilişkili moleküllerin bir arada davranışlarından ibaretsiniz,” şeklinde açıklar.⁴ İnsan sosyal bir canlıdır ve onu sosyal topluluğun üyesi yapan insani yapısı ve kişisel kimliği biyolojisinin merkezinde bulunur. İnsanın karşısındakini değerlendirmesiyle kendini değerlendirmesi eşzamanlı süreçlerdir. İnsanın benliği, geliştirilebilir nöral bir yapıdır ve bu gelişim özellikle sosyal çevre dahilinde gerçekleşir.⁵ Bu nedenle kişisel kimliği, “kişiler arası ilişkiler dolayımıyla yapılanan ve gelişen bir bilincin ürünü” olarak görmek doğrudur.

Bilinci “çekirdek bilinç” ve “genişletilmiş bilinç” olarak ayıran Damasio “benlik”i de “merkezi benlik” ve “otobiyografik benlik” şeklinde ayırır. Çekirdek bilincin içinde ortaya çıkan merkezi benlik, beynin etkileşimde

4 Crick 2000; Greenstein ve Greenstein 2000

5 Mead 1972; Zeman 2012

bulunduğu her nesneyle beraber durmaksızın yeniden üretilen bir yapıdır. Geleneksel benlik algısı “kimlik” fikriyle bağlantılıdır ve bir kimseyi tanımlayan eylemlerle olgulara işaret eder; bu benlik türü “otobiyografik benlik”tir. “Otobiyografik benlik” bir kişiyi o kişi yapan, ona biricik olma özelliği kazandıran yapı olup canlının farklı yaşantılarının düzenlenmiş anılarıyla ilişkilidir. Kimliğin yapısını inşa eden anılar otobiyografik bellekte saklanır. Bir önemli nokta, yeni doğanda bile özgün bir mizacın görölmesidir; bu niteliklerden bazıları genetik yoldan, diğerleri çevreyle kurulan etkileşim sonucunda kazanılır. Bir canlıyla çevresi arasındaki ilişki tamamen o canlıya özgüdür çünkü çevresel bağlam genetik belirlenim etkisinde biçim kazanır. Bütün bu yapılanma, gösterilebilir sinirsel/beyinsel fizyolojik yapı ve süreçler sayesinde gerçekleşir.⁶

Panksepp, benliğin/benlik tasarımı, somut sinirsel nöroanatomik, nörofizyolojik ve nörokimyasal temeller/özellikler taşıdığını yazar. Bu sinirsel altyapı beyin evrimleşme sürecinin erken dönemlerinde oluşmuştur. Bilincin temel düzeylerini ve benliğin ilksel doğasını anlamak, insanın ve hayvanın, kendilerini dünya üzerinde etkin ve hisseden canlılar olarak deneyimleyişlerini anlamak demektir. Bedensel farkındalık ve tutarlı davranış oluşturmak için temel mekanizmaları kuran benlik duygusu organizma geliştikçe ontogenik ve filogenik anlamda karmaşıklaşır; bu süreçte temel benlik yapıları

6 Damasio 1999

yüksek beyin alanlarıyla içsel, genetik ve epigenetik özellikli bağlar kurar.⁷

Ramachandran “benlik”i, “kendisinin tüm farklı duyu izlenimlerini ve anılarını birleştiren (bütünleşik olma), hayatının yönetimini elinde bulunduran ve seçimlerini gerçekleştiren (özgür irade sahibi) ve uzay-zaman içinde daima tek ve aynı varlık olacak şekilde varlığını devam ettiren bir şey,” olarak tanımlar. Sosyal bağlamla da ilişkili olan “benlik” kavramının özellikleri; sürekli tek ve aynı bedende bulunma (cisimsel olmak), daima duygularla birlikte düşünülme (duyguların benliğin asli bir bileşeni olması) (tutkulu olmak), yapıp etmelerine karar verme (yönetici olmak), bellekle ilgili olma (kişisel kimlik algısının uzun bir geçmişi olan kişisel anılarla ilişkili olması), birleşik olma, uyanık olma ve kavramsal ve sosyal olma gibi sıralanır.⁸

Patricia Churchland’a göre evrimsel biyolojinin beynin neden bir benlik algısı ürettiği sorusuna cevabı, benlik algısının tüm hayvanlarda sağkalım ve refahı güvene almasıdır. Bir sinir sisteminin görevi gelen uyarıları, gereksinimleri, beden hareketli kısımlarını ve depolanmış bilgiyi yöneterek bedeni, davranışın daima ihtiyaçlara yanıt vereceği şekilde koordine etmektir. Beynin benlik algısı oluşturmasında anahtar hayvanların, beden kısımlarını, ihtiyaçlar, algılar ve bellek içerikleriyle örtüşecek şekilde hareket ettirmesidir. Bu düzenleme sinir sisteminin evrim-

7 Panksepp 2005.

8 Ramachandran 1998

leşmesiyle bağlantılıdır. Yüksek düzey biliş sahibi olan organizmalarda benlik tasarımı oluşturma becerisi, bilgi düzenlemeye, geleceğe yönelik yetkin planlama yapmaya olanak sağlayacak şekilde kurulmuştur ve işlevler arası uyumluluk, uygunsuz davranışı engeller. “Nörobenlik”, beyin tarafından “diğer insanların dünyasını” içerecek şekilde inşa edilen bir tasarımla dış dünya gerçekliğini bağlantılandırmaya ve anlamlandırmaya yönelir. İnsanda yüksek düzeyde karmaşılaşan bu yapılanmanın bileşenleri, beden, farkında olunan şeyler, seçimler, alışkanlıklar, yetenekler, mizaç vb ilişkin sabit ama değişmeye açık artalan ve bellek temelli otobiyografidir.⁹

Benlik algısının doğuştan olmadığını vurgulayan sava göre bu algı, kendimizi istekleri, inançları, ihtiyaçları, heyecanları ve usamlama becerisi olan öz bilinç sahibi varlıklar olarak gösteren ve başkalarıyla paylaştığımız bir portredir. İşlevsel bir sinir sistemi olmazsa algılayan, hissedenden, kasıtlı eylemlerde bulunan bir benlik olamaz. Benlik algısı zaman ve deneyime bağlı olarak edinilir ve yeni bilgi kazanımıyla değişime uğrar; bilişsel ve duygusal edinimler sosyal çevreden öğrenildiğinden, benlik algısı kişinin içinde yetiştiği kültüre bağlıdır. Bu nedenle benlik algısı “zaman ve deneyimle gelişen ve değişmeye açık olan bir şey” olarak tanımlanmalıdır.¹⁰

Tüm düşünce, duygulanım, istek ve bilgilerin biyolojik bir temele dayandığını anımsatan Malabou, Joseph

9 Churchland 2002; Churchland 2011

10 Churchland 1996 .

LeDoux'nun, "(...) senin kim olduğunun özü, beynindeki nöronlar arası karşılıklı bağlantısallık örüntülerini yansıtır," tanımından yola çıkar. "Nöronal kişilik" in temeli sinaptik plastisitedir. Plastisite, insana genetik belirlenimin ötesine ulaşarak bir doğaçlama alanı açmayı sağlar. Bağlantılar çoğaldıkça "bireyin kimliği kendi ana hatlarını oluşturur." Böylece "beynin işleyişi ile dünyayı kavrayışımız arasında (...) özdeşlik doğar." Öğrenme hayat boyu devam eden ve bireye biçim kazandıran bir süreçtir; her bireyin biçimi kendine özgü ve tarihseldir. Bu nedenlerle kimlik, kalıcı bir öz değil, kendini inşa sürecidir; beyindeki bağlantılar çoğaldıkça kimlik de ana hatlarına kavuşur.¹¹

Aktarılan kuramlar ve "bir şeyin veya birinin belli bir kimse olmasını sağlayan tüm koşullar" şeklindeki tanım dikkate alındığında nörofelsefi bir perspektiften "kimlik", "sinir sistemi/beyin-beden bütünselliği üzerinde temellenen, bilince benzer şekilde yapısal/işlevsel ve zamansal katmanlaşma gösteren, biyolojik ve sosyal yönleri bulunan, epigenetik yapılanma sergileyen, beynin nöroplastisite özelliği sayesinde geliştirilebilir sinirsel bir yapı olarak kabul edilmesi gereken, canlının/bireyin özgünlüğü üzerinden şekillenen ve tüm bu bağlamlarla ilişkili olarak 'zihin/bilinç işlevi', canlının/bireyin yaşantılarında süreklilik gösterme bağlamıyla ilişkisinde ise 'süreç' olarak tanımlanabilen, düşünme, yargılama, duygulanma, sorumluluk, özerklik, bilgi gibi kavramlarla doğrudan

11 Malabou 2016

bağlantı taşıyan, davranışları/eylemleri yapılandıran ve bir şeyi veya birisini belirlemeye yarayan tüm özellikler” olarak tanımlanıp çerçevelenebilir.¹²

12 Bu çalışma insana odaklanmakta olduğundan, evrimsel ölçekte yükseldikçe hayvanlarda her bireyin ayrı bir kişiliği olduğu da kabul edilmekle beraber, bu konu başka bir çalışmanın teması olmaktadır (Doksat ve Savrun 2001).

4- SONUÇ YERİNE

AKIL VE TUTKU, BİLİNÇ-KİMLİK ETKİLEŞİMİ

Tüm canlılarda bir davranış organı olarak sinir sisteminin/beynin temel görevi, canlılığın sürdürülmesi yönünde çalışmaktır. Biyolojik bir yapı olması bağlamında sinir sistemi/beyin genler tarafından yapılandırılır ve olanaklarını bu genetik altyapı şekillendirir. Ancak belirlenen bu asli nitelikler sadece ham halde olanaklardır. Karmaşık yapılı sosyal bir canlı olan insanda bu olanakların gerçeğe dönüşmesi ve bu dönüşümün ne şekilde olacağı, genetik özelliklerin, sosyal çevre, eğitim ve kültür tarafından şekillendirilmesiyle belirlenir. Beyin, bedensel işleyişi düzenlemenin yanı sıra duyuları, algıları, düşünceleri, anlamayı, bellek işlemlerini, deneyimleri, konuşmayı vb meydana getirir. Sonrasında deneyimleri kullanarak davranışları/eylemleri belirler ve uygular. Bir eylem gerçekleştirme veya eylemsiz kalmaya karar verme söz konusu olduğunda gerçekleşen bilişsel işlev, olası tüm seçeneklerin değerlendirilerek, istenen hedefe ulaşmayı sağlaması en olası görülenin belirlenmesidir. Davranışlar nörofizyolojik süreçlerin sonucu oldukları ölçüde kişisel tercihleri, değerleri ve öncelikleri de yansıtmakta, davranışları

belirleyen, seçeneklerin değerleri, anlamları, olası sonuçları, faydalar ve değerler olmaktadır. Beyinde sayılamayacak kadar çok sayıda ve çeşitlilikte deneyimden hareketle ve karmaşık nörofizyolojik vb süreçler sonucunda dünyanın zihinsel bir temsili kurulur. Her insan dünyayı, hayatı, kendisini ve başka canlıları kendi beyin-beden bütünselliği sayesinde ve “ben” dediği bir beden içinden algıladığı, bildiği ve değerlendirdiği için, her deneyim “kişisel” olma niteliği taşır. Deneyimlere daima bir anlam yüklenir. Bir şeyi veya birini sevip sevmemek, tercih edip etmemek her zaman olgulara, gerçeklere ve bilgiye bağlı olmamakta, tercih bu şeylere atfedilen değere göre belirlenmektedir. Kişilerin, aslında yorumlama anlamına gelen değerlendirmeleri, yaşamlarında davranışlar biçiminde ortaya çıkar. Bu bağlamda bir insanın doğru değerlendirilmesi o insanın kimseye benzemeyen yapısının, diğer insanlardan farklı biçimde gerçekleştirdiği yaşantıların ve olanakların değerlendirilmesiyle sağlanabilir. Bir insanın bir eyleminin doğru değerlendirilmesiye, o kişinin kim olduğunun ve bu eylemi hangi koşullarda gerçekleştirdiğinin bilinmesini gerektirir.¹ Sonuç olarak, aktarılan tüm bilgiler doğrultusunda nörofelsefi bir yaklaşımla bilinç-kimlik etkileşimi, “beynin, bilinç ve kimlik için ayrı ayrı tanımlanan özellikler ve işlevlerle bağlantılı olarak, bir yandan organizmanın işlevlerini düzenlerken, bir yandan da

1 Carlson 2014; Karakaş 2010; Korkmaz 2016; Kuçuradi 2013; Öktem 2013; Smith ve Kosslyn 2014; Solms ve Turnbull 2013; Tanrıdağ 2014; Tanrıdağ 2015a; Tanrıdağ 2015b

yaşantıları, deneyimleri ve deneyimlerden hareketle davranışları ve eylemleri belirleyerek gerçekleştirmesi süreci” olarak kabul edilebilir ve aşağıdaki şekilde ayrıntılı olarak çerçevelelenebilir.

Bilinç ve kimlik arasında epigenetik ve tersinir bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Bilinç-kimlik etkileşiminin tarafları olarak hem bilincin hem kimliğin tüm özellik ve işlevleri bu etkileşimi belirlemekle beraber bazı özellikler ön plana çıkar. Bilincin, “mantıksal olma” ve “öznellik”, “öznellik”, “bütünlük ve teklik” özellikleri bu nitelikler arasında yer alır. Çünkü bu nitelikler dış dünya tasarımı ve bu tasarımla bağlantılı olarak yapılan benlik algılarının oluşumu açısından önemlidir.

Bilinç-kimlik etkileşimi yapılanmasının önemli bir bileşeni olan benliğe ilişkin geniş kapsamlı nitelikler ve işlevler açıklanmaktadır.²

Bilinç-kimlik etkileşiminin oluşumunda evrim belirleyicidir. Etkileşimin tarafları olan bilinç ve kimlik, sinir sistemiyle/beyinle bağlantılı özellikler, işlevler veya yetilerdir ve beyin evrim sürecinin ürünüdür. Organizmaların özellikleri, hayatta kalma ve üreme şansını arttıran özelliklerin, canlının çevreyle bağlantılı diğer özelliklerine bağlı olacak şekilde birikiminin sonucudur. Evrim diğer

2 Ayrıca; *Bilinç-kimlik etkileşimi bağlamında evrimin bir sonucu olarak insanla diğer primatlar arasındaki derece farkının önemli bir özelliği, insanda sosyalleşmeyle bağlantılı güçlü bir ketleme yetisi içeren bir benlik sisteminin bulunmasıdır* (Solms ve Turnbull 2013).

canlılarda yaptığına benzer şekilde insanda da yepyeni yapılar kurmamış, var olan yapıları yetkinleştirmiştir. Bu yüzden insanın beyinsel yapıları, işlevleri ve yetileri ilkel yapı ve işlevlerle beraber, gelişmiş olanları içerir. Evrimin/tarihin başlangıcında canlıların beyni/bilinci sağkalım ağırlıklı olarak yapılırken bu belirlenimde duygular baskın olmuştur. İnsanda bu yapılar korunmakla beraber “sosyal beyin” gelişmiştir.³

Kimlik sahibi olmak son derece güçlü bir gereksinimdir.

Bilinç-kimlik etkileşimi “ben” ve “öteki” ilişkisi üzerinden kurulur. Kendine dair farkındalık ve başkalarının bilincinde olma eşzamanlı süreçlerdir.⁴ İletişim, “benim bilinç-kimlik etkileşimim ve ötekinin bilinç-kimlik etkileşimi” arasında hem sınır çizer hem bağlayıcı görev üstlenir. Aynı zamanda iletişim bir plastisite aracıdır ve bir dönüşümle sonuçlanır.

Bu durumda “kendini bilme”, “kendinin ve ötekilerin bilinç-kimlik etkileşimlerini doğru anlama” sorunu öne çıkar. Kendi kimliğinin bilincine varmak isteyen, içebakışla kendine bakabilir. Ancak birinci kişi bakışı mesafe alamama ve buna bağlı ölçekleme sorunu taşır. Kruger ve Dunning kişilerin kendini birinci kişi bakış açısından değerlendirmesini “metabiliş”, “metaanlayış” “kendini izleme/değerlendirme” olarak niteler ve özellikle zihinsel bağlamda yetersiz

3 Charlesworth ve Charlesworth 2006; Korkmaz 2013; Panksepp 2005; Panksepp, Asma, Curran, Glenon., Gabriel ve Greif 2012; Solms ve Turnbull 2013; Tanrıdağ 2014; Tanrıdağ 2015a; Tanrıdağ 2015b

4 Cozolino 2014; Hood 2014; Korkmaz 2013; Korkmaz 2016

bireylerin metabilışsel yetiler bakımından da sorunlu olduğunu açıklar.⁵ Hiçbir insan hatalardan, yanılığlardan, zaaf-lardan bağımsız olamaz. Fakat kendi bilincine, kimliğine, zayıf ve güçlü özelliklerine dair sağlıklı ve nesnel bir bakış kazanabilmek, kişinin kendi bilinç-kimlik etkileşimine yönelik olarak yapabildiğı ölçüde nesnel bir öz bilinç edine-bilmesi, kendisiyle, diğer kişilerle/canlılarla ve hayatla olan ilişkilerinde düşünce ve eylemlerini zaafları üzerinden şekil-lendirmek yerine kendini, doğru değerlendirmeler yapabil-mesini, kendini geliştirebilmesini, doğru eylemler ve ilişkiler kurmasını sağlayacaktır.

Kendini bilmenin diğer yoluysa, insanlararası iletişimde karşı tarafı bir ayna olarak kabul edip bu aynaya bakmaktır. İletişim, bir öznenin bir başka özneyi tanıması anlamına gelir. Bilinç durağan değildir; sonsuz sayıda ve karmaşık-lıkta belirleyen tarafından sürekli olarak yapılandırılır ve bu yapılanma kişisel niteliktedir. Bir başka öznenin bilinci-ni, kimliğini ve bilinç-kimlik etkileşimini bilmek, bilinme-ye kayıtsız olamaz. Bir özneyi bilmenin yolu olarak ileti-şim, plastisiteyle bağlantısında tarafların bilinç-kimlik etkileşiminin bireysel ve karşılıklı olarak çok katmanlı biçimde değişmesi demektir. Kişilerarası iletişimde tarafla-rın birbirlerine tuttukları aynalar olarak kendi bilinç ve kimlikleri, muhatabının bilinç ve kimliğince belirlendikten sonra yeniden diğerinin bilinç ve kimliğini belirleyecek ve olumlu veya olumsuz özellikler edinmeye açık bu katmanlı etkileşim durmadan sürecektir. Bu durumda birisiyle ileti-şimde olmak, hem bir olanak hem bir sorumluluktur.

5 Kruger ve Dunning 1999

Ben ve öteki ilişkisi, bir başka bağlamda sosyalizasyon ajanlarının ve toplumsal kimliğin kişisel kimlik ve bilinç-kimlik etkileşimi üzerindeki etkisini düşündürür; biyolojik/genetik yapılanma belirlenmiş olmakla/belirlenimcilikle ilişkilendirip sosyal koşullar, insani belirlenmezliğin garantisi olarak görülmekle beraber, özellikle benzer bilinç-kimlik etkileşimi sergileyen çoğunluğun içinde farklılık gösteren bir azınlık bulunması durumunda sosyal koşullar, biyolojik/genetik yapıdan çok daha baskılayıcı/belirleyici olabilirler.

*Bilinç-kimlik etkileşimini doğrudan etkileyen ben ve öteki ilişkisinde anlam önemli bir unsurdur.*⁶

Bilinç-kimlik etkileşiminde beden/sinir sisteminin katılımı olmakla beraber beynin tüm yapısı ve işleyişi temel yapıyı kurar.

Bilinç-kimlik etkileşimi serebral korteks ve beyin şebekelerinin işlevselliğiyle doğrudan ilişkilidir. İnsanın tüm düşünme ve davranışları/eylemleri beyin şebekeleri tarafından belirlenmekte, en basit zihinsel görevler bile dağılık bir nöroanatomik şebeke işbirliğini gerektirmekte ve insan açısından özellikle önemli olan üst düzey işlevler serebral kortekste gerçekleşmekte olup PFK tarafından gerçekleştirilen yürütücü/yönetici işlevler bilinç-kimlik etkileşimi üzerinde doğrudan belirleyicidir.⁷

Bilinç-kimlik etkileşimini yapılandıran birçok etmen bulunmakla beraber, plastisite olanakların ve risklerin

6 Korkmaz 2013

7 Tanrıdağ 2015b

temeli olması sebebiyle bu etkileşiminin de temeli ve en önemli belirleyeni olarak kabul edilebilir. Plastisitenin “bir risk unsuru” olmasıysa beynin uyumlanma becerisinin, beklenmedik zorluklara alışmayı sağlaması gibi, sağlıklı yaşantılara da uyum göstermeye neden olmasından kaynaklanır. Beynin bu yetisi zor süreçleri atlatmayı sağlamakla beraber, olumsuz yaşantıların, özellikle yaşamın erken dönemlerinde yaşanan deneyimlerin sinir sistemi üzerindeki etkisi ilerleyen zamanda zihin/bilinç sağlığını ve bilinç-kimlik etkileşimini olumsuz etkiler. Çünkü beyin travmatik deneyimlerle karşılaştığında duyu, duygu, davranış ve bilinçli farkındalık yetilerini bütünleştirmede sorun yaşar.⁸

Normal/sağlıklı olan-olmayan arasındaki sınır kırılgandır. Sorunları etkin biçimde çözebilmekten daha önemli olan, sorunları önleyebilmek; başka deyişle, “*profilaksi*” sağlamaktır. Sorunların önlenmesiye, ancak nedenlerinin doğru anlaşılmasıyla sağlanabilir. Nedene bakmadan sadece semptomun ortadan kaldırılması, nedenin zaman içinde pekişmesine yol açar. Dolayısıyla sorunların önlenmesinde/sağaltımında nedenlerin, bu nedenleri yaratan koşullar bağlamında çözümlenerek, nedenlere yönelik önlemler ve çözümler yapılandırılması gerekir. Düşünce ve davranışlarla ilgili hiçbir soruna beynin/bilincin yapılanma ve işleme biçimini bilmeden yaklaşmak asla yetkin çözüm sağlamaz; oysa sorunları önleme ve/veya etkili çözüm oluşturmak için konusuna noksansız

8 Cozolino 2014; Korkmaz 2016; Öktem 2013; Solms ve Turnbull 2013; Uzbay, 2010; Zeman 2012

bilgiyle yaklaşmak zorunludur. Bu noktada her eylemin o eylemi uygulayanın bilinç-kimlik etkileşimi ve içinde bulunduğu koşullar dolayımında şekillendiğini söylemek gerekir. Bu örnekler bir kez daha insana ve insan sorunlarına eklektik perspektifle ve çok disiplinli yöntemlerle, epigenetik bir bakışla yaklaşma zorunluluğunu gösterir. Bu zorunluluk aynı zamanda öğrenebilir olan ve olmayan, değiş(tiril)ebilir olan ve olmayan bireylerin doğru belirlenmesi bağlamında etik, sorumluluk, eğitim, hukuk, suç, ceza vb kavramlarla da bağlantılıdır.

Bir olanak olarak plastisitenin normal koşulların yanı sıra, normal olmayan durumlar dikkate alınarak incelenmesi önemlidir. Plastisitenin olumlu sonuçlanması durumunda, kişilerin “rezilyans”, “dayanıklı”, “yılmaz” olma özelliği kazandığı söylenebilir.⁹ Plastisitenin bir olanak olarak doğru kullanıl(a)maması durumunda oluşan yapı ise “*anamorf*” olarak tanımlanabilir.¹⁰ Böyle bir yaklaşım nöroplastisiteyi bir sonuç olarak değil, koşullara ve kişinin kendisine bağlı olan ve “rezilyans” veya “amorf yapı” oluşumuyla sonlanma olasılıkları bulunan bir süreç olarak görür. Bu durumda Malabou’nun “beynimizle ne yapma-

9 “*La résilience*” mekanikte “bir maddenin çarpmaya karşı direnci” olarak tanımlanır (Yalt 1984). İngilizcede “*resiliency*” kelimesi, “geri fırlatma”, “elastikiyet” ve “esneme” sözcükleriyle karşılanır. İnsan bağlamında sözcük, “bir felaketten sonra kendini çabuk toplama” anlamı iletir. “*Resilien*” sıfatıysa, “geri fırlayan”, “esneyen”, “elastik” ve insanlar bağlamında, “kendini çabuk toplayan” demektir (*The Oxford English-Turkish Dictionary* 1993).

10 “*Anamorphose*”, dışbükey ve içbükey aynalarda görülen biçimsiz şekil anlamına gelir (Yalt 1984).

lıyız?” sorusunun yanıtı, “nöroplastisite yetisini bilinçli olarak yöneterek rezilyans sağlamalıyız” olarak verilebilir; o halde rezilyans sağlamanın toplumsal ve bireysel koşullarını ve bu olanağın önündeki engelleri belirlemek gerekir. “Rezilyans” belli bir düşünceyi değil, bilimsel-felsefi-etik düşünmeyi öğrenmek, bu sayede bilişsel/duygusal belirsizlikle baş edebilir hale gelmek, olumsuz koşullarda bile “doğru” değerlendirmeler ve eylemler gerçekleştirebilecek biçimde bilişsel/duygusal esneklik kazanmak olarak tanımlanabilir. Bu yeti aynı zamanda kişinin, olabildiğince, kendi kimliğine, yapabileceklerine ve yapamayacaklarına yönelik olarak doğru içsel bir birinci kişi bakışı edinmesi, kendi benliğine dair birinci kişi bakışın –özbilincine– eleştirel yaklaşabilmesi ve gerekli durumlarda birinci kişi bakışını iradi olarak –belli ölçüde de olsa– askıya alabilmesi, kendine, dünyaya ve diğer var olanlara mesafe alabilmesi, tehlikelerle olanakları ayırt edebilmesi, düşünme ve duygularında bilişsellik-duygusallık ve tepkisellik-rasyonellik dengesini doğru yönetebilmesi olarak düşünülebilir.

Bilinç-kimlik etkileşimini yapılandıran temel süreç doğum sonrası gelişim sürecidir. Doğum sonrası gelişim süreci türoluşu bireyoluş üzerinden yineler. Bebek, doğduğu an evrimin kendisine verdiği ilksel bilinci ve anneye babadan aldığı (aslen evrimsel artalan içeren katmanlı yapısıyla) modern insan bilincini taşır. Bilinç eski ve yeni yapıların hem ortaklığı hem ayrışması üzerinden şekillenir; tüm insanlardan hatta canlılardan alınan eski yapılar

sağkalımı, türün devamlılığını ve türe özgü nitelikleri gözetirken yeni yapılar bilişsel, duygusal ve sosyal yetileri inceltir ve bireyselleştirir.¹¹

Doğum sonrası gelişim bilinç-kimlik etkileşimini temellendirirken/şekillendirirken genetik ve çevre bir arada çalışır. Genetik temelli potansiyelin, fenotip gerçeğe dönüştüğü bu süreç kişisel anlam oluşturma, amaç belirleme, bireyleşme ve toplumsallaşmayı kapsar.¹²

Doğum sonrası gelişimde bilinç-kimlik etkileşimi yapılanmasında nesne ilişkileri rol oynar. Bebek doğduğunda boş sayfa değildir; her bireyin doğmadan belirlenen bazı kişilik özellikleri taşıdığı ve doğuştan bazı eğilimlere sahip olduğu bilinir. Bebek doğumla beraber deneyim edinmeye başlar. Benliği ve kişiliği kuran, nesne ilişkidir. En erken ve en yakın nesne ilişkileri en belirleyici etkiyi meydana getirir; erken çocukluk döneminde edinilen deneyimlerden hangisinin kişiyi nasıl etkileyeceği epigenetik belirlenime bağlıdır.^{13 14}

Bu bağlamda doğum sonrası gelişim sürecinde ebeveynlerin rolü tanımlanmakta olup bu süreçte bilinç-kimlik etkile-

11 Carlson 2014; Hood 2014; Korkmaz 2013; Tanrıdağ 2015a

12 Korkmaz 2013

13 Huttenlocher 1994; Korkmaz 2013; Saydam 2014

14 Bununla beraber ebeveynlerin tutumlarının da kendi genotipleri, çevreleri ve kendi ebeveynleri tarafından şekillendirildiğini unutmamak çok önemlidir. Böylece her yeni doğan bebeğin beyninin kendisinin dünyaya gelmesinden çok önce biçimlendirilmeye başladığı açıktır. Korkmaz'a göre bütün bu süreçlerin terapiyle değiştirilebilirliği veya önlenebilirliği şüphelidir (Korkmaz 2013).

şiminin yapılanmasında en etkili kişi annedir. Öğrenme rahim içi dönemde başlarken, doğum sonrası gelişimin ilk adımı ailede atılır. İnsan beyninin uyum sağladığı ilk çevre ebeveynleri, ilk gerçeği ebeveynlerinin bilinçdışıdır. Sürecin tamamında temeli bağlanma olan anne-çocuk ilişkisi bebeğe öğrenmesi için gerekli duygusal, görsel-mekânsal, sözel olmayan çevreyi sağlar; anneye bebeğin beyni karşılıklı olarak birbirini şekillendirir. Yaşamın erken döneminde beyin gelişimi çok hızlı olduğundan bu dönemde yaşanan deneyimlerin nöral yapılar üzerindeki etkisi çok belirleyicidir; erken dönemde kazanılan deneyimler bireyin bilişsel ve duygusal işlevselliğini yapılandırır.¹⁵

Beynin bir yetisi/işlevi olan bellek bilinç-kimlik etkileşiminin yapılanmasında önemli görevler üstlenir.¹⁶

Toplumun yapısı bilinç-kimlik etkileşimini şekillendirmede çok önemlidir. İnsanda sinir sistemi grup ilişkileri yönünde yapılandığından,¹⁷ bilinci anlamının bir veçhesi,

15 Cozolino 2014; Korkmaz 2013.

16 *Farklı perspektiflerden farklı biçimlerde sınıflandırılan belleğin tüm türleri bilinç-kimlik etkileşiminin oluşumunda değişen biçimlerde ve düzeylerde belirleyici olmaktadır.*

Belleğin bilinç-kimlik etkileşimi üzerindeki belirleyiciliği bellek-bilgi ve bellek-anlam ilişkilerinden etkilenmektedir.

Bilinç-kimlik etkileşiminde kişilerin bellekleriyle içinde yaşadıkları toplumun belleği bir arada belirleyici olmaktadır (Cozolino 2014; Korkmaz 2013; Öktem 2016b; Solms ve Turnbull 2013; Tanrıdağ 2015a).

17 Sosyal beynin anatomik ve fizyolojik yapılarıyla işlevleri tanımlanmaktadır. Bağlanma ve dayanışmanın temellendirdiği sosyalleşme, “zihin teorisi”, “ayna nöronlar”, “Von Economo nöronlar”, “empati”, “gözleme”, “taklit” “rezonans” ve “aynılaşma” gibi özellikler ve ye-

toplumsal yapıyı anlamaktır. Beyin yapı olarak sosyalleşmeye eğilimli olduğundan¹⁸ insan, bir parçası olduğu topluluğa bağlıdır. İnsan hem ötekilere benzemek ve onlardan biri olmak ister hem de biricik olmaya uğraşır. Genler tür içi benzerliği sağlarken benzemezliği, kişisel olmayı da sağlar. İnsanda özdeşleşme, grup oluşturma, kendi grubunu diğerleriyle karşılaştırma ve yüceltme, farklı olana tepki gösterme yönünde eğilimler bulunduğu ve toplumun, genel kabullerini sosyalizasyon ajanları olarak eğitim, aile, din, medya gibi yapılar üzerinden kesin doğrular olarak bireylere dayattığı saptanmıştır. Bireyler grubun onayını alma gereksinimi taşır; bu ihtiyaç o kadar güçlüdür ki düşünme şeklini ve kişisel kimliği biçimlendirir.

tiler üzerinden anlaşılmaktadır (Carlson 2014; Cozolino 2014; Hood 2014; Korkmaz 2016).

- 18 “Zihin teorisi”, “ne düşündüğünü anlayabiliyorum, aklımdan geçirdiğin ama bana söylemediğin şeyi biliyorum” demektir (Öktem 2016a). Ayna nöronlar sadece gözlemlenen hareketi değil bu hareketin hangi niyet bağlamında gerçekleştirildiğini de kodlar (Rizzolatti ve Sinigaglia 2006). Ayna nöronlar empati ve taklidin gerçekleşmesine neden olduklarında empati sembolik olmayan duygusal iletişimi, taklitse öğrenmeyi sağlamaktadır (Somay 2015). Duyguların ifade edilmesi “simülasyon” yoluyla karşı tarafta benzer duyguların oluşmasına neden olur. Sosyal ve sözel iletişim anlama ve anlamlandırma ile ilişkilidir. Kelimelerin bilinçte oluşan anlamları tüm zihinsel süreç ve ilişkileri değiştirir; bu değişimler nedeniyle sözcüğün anlamı da değişir (Carlson 2014; Korkmaz 2013). Aynalama sistemlerinin rezonans davranışlarını uyardığı bilinmektedir. Otomatik, örtülü ve zorunlu refleks tepkiler olan rezonans davranışları olumlu ve olumsuz duyguları paylaşma anlamında insanlar arasında örtük biçimde geçişkenlik gösterir; böylece sosyal uyumu, iletişimi ve grup güvenliğini sağlar (Cozolino 2014; Rizzolatti, Fadiga, Fogassi ve Gallese 1999).

Grupla hemfikir olunduğundaysa sabit fikirlilik ve aşırılık başlayabilir, eleştirel düşünme askıya alınabilir. İnsanlar dışlanma tehdidi belirirse gruba aşırı uyumlu davranır; hatta saldırganlaşır. Bu durumun sonucu olarak kimi zaman davranışlar farkında olmadan başkalarının denetimine geçer; buna “bukalemun etkisi” denir. Otorite, grupları yönetmek için şiddete gerek duyduğu kadar, sorgulamayan itaatkâr bireylere de gerek duyar. İnsan uygun koşullarda, başkalarının istekleri doğrultusunda davranmaya, uyum göstermeye, başkalarını memnun etmeye ve memnuniyetini önemseydiği insanların etkisinde kalmaya doğal olarak eğilimlidir.¹⁹

İnsan sosyal bir canlı olması nedeniyle hayatı boyunca her an diğer insanlarla (ve canlılarla) ilgili düşünceler, duygular, anlamlandırmalar, değerlendirmeler oluşturur ve bunlardan yola çıkarak yapıp etmeler gerçekleştirir. Bu süreç bilinç-kimlik etkileşiminin yapılması ve dışavurumu açısından önemlidir. Beynin asıl işi eylemdir; doğru eylemse doğru düşünme ve karar verme sayesinde gerçekleştirilir. “Düşünce ve davranışların bağlantılandırılması” anlamına gelen ve afektif ve bilişsel özellik taşıyan düşünme, karar alma ve eylem gerçekleştirme süreci, karmaşık beyin alanları ve şebekeleri arasındaki ilişkiler tarafından yapılandırılır. Bilinçli bir entelektüel işlev olmanın yanı sıra insanın kendisine ve çevreye dair duyguları tarafından da belirlenen kararlar, beynin uslamlama, duygulanım, bellek, zaman-mekân algısı, ayırıştırma,

19 Hood 2014; Korkmaz 2016; Tanrıdağ 2014

bütünleştirme, öngörme, karşılaştırma vb becerileri üzerine kurulu bir bilinç-kimlik etkileşimi ürünüdür. Seçimler genetik mirasın, deneyimlerin, koşulların, amaçların, beyinde bulunan önyargıların, algıların, anıların, düşüncelerin karmaşık etkileşimi tarafından belirlenir. Desteklenen fikirler ödül mekanizması doğrultusunda seçilmekte olup nesnel olduğu zannedilen düşünceler aslında “rasyonalize edilmiş ve kendi yapımıza göre mantıksallaştırılmış” düşüncelerdir. Ayrıca kararların bilinç düzeyinde algılanmadan önce gövde tarafından belirlenerek beyne haber verildiği ve beynin verilen kararların özgür olduğu şeklinde yanılsama yaşadığı yolunda bulgular açıklanmaktadır. Gene de insan sadece otomatik tepkiler oluşturmaz. Bunun nedeni, beynin, karar verme ve davranışlar/eylemler oluşturma sürecinde, devamlı kurulan dış dünya bilgisinin yanı sıra şimdinin koşullarıyla beraber geçmiş deneyimleri de dikkate alarak farklı şekillerde davranacak kadar esnek olmasıdır.²⁰

* * *

Evrim, insanı dünya üzerinde başka hiçbir canlıda görülmemiş düzeyde bilişsel becerilerle donatmıştır. Bu durumda, insanın kendisine sorması gereken soru olanaklarını akıllıca kullanıp kullanmadığı, dünya üzerindeki varoluşuna bir amaç ve anlam katıp katamadığı, kendisini doğru tanıma cesareti gösterip gösteremediği, kendisini geliştirip geliştiremediği, kendisi, başka canlılar ve hayat

20 Carlson 2014; Damasio 1995; Hood 2014; Korkmaz 2013; Öktem 2016a; Smith ve Kosslyn 2014; Solms ve Turnbull 2013; Tanrıdağ 2014; Tanrıdağ 2015a; Tanrıdağ 2015b

için olanakları ölçüsünde iyi ve doğru Şeyler yapıp yapmadığı olmalıdır. İlk insanın ortaya çıkışından bugüne kadar dünya üzerinden bir iz bırakarak veya bırakmayarak geçip giden tüm insanlar farkları az benzerlikleri çok fazla olan hikyelerin adsız veya bilinen kahramanlarıdır; tüm insanların düşünceleri, duyguları, amaçları, korkuları, beklentileri, üzüntüleri, kederleri ve sevinçleri bir parçası olmadıkları, kendi toplumlarına hiç benzemeyen hatta tamamen farklı niteliklere sahip toplumlarda yaşayan insanlar tarafından paylaşılır. İnsani bilincimizi diğer hayvanların bilinciyle karşılaştırmak sadece onların becerilerine kıyasla daha incelmiş olan becerilerimizi nasıl edindiğimizi göstermekle kalmaz, yetersizliklerimizi, hatalarımızı, karanlık alanlarımızı ve bakmaya korktuğumuz diğer kr noktalarımızı anlamamızı da sağlar. Bugün ulaştığımız noktada belki de kendimizi anlamamız için elimizde tarihin hiçbir döneminde sahip olmadığımız bilimsel/teknolojik imknlar bulunmaktadır. Fakat önemli olan, insan istisnacılığı yapmak yerine yetişkin olmak ve kendimizi olmayı düşlediğimiz gibi değil, biyolojik ve sosyal yapımızla olduğumuz gibi görmek, “kendimizi bilmek”tir; bu cesaret bize insansal kusurlarımızı kontrol etme becerisi de sağlayacaktır. Çünkü insan olmanın, her insana bu dünya üzerinde tanınan kısa zamanın amacını en doğru şekilde dile getiren ve insan olmanın tanımına ilişkin en (y)etkin ifade Hegel’in gerçek anlamda insan olmayı tanımlarken yazdığı gibi “benin bize dönüşmesi” gereğidir. Çünkü “benin bize dönüşmesi” gerçekleşebilir-se, insani şiddetle parçalanmış olan bu dünya, olması

gerektiği gibi, sadece insanlar için değil, insanlarla ortak bir yaşamı paylaşan tüm canlılar için de güvenli bir eve dönüşebilir.

* * *

Hem “bilinç” hem “kimlik”, araştırılması/soruşturulması g, çok kapsamlı ve özenli çalışma gerektiren kavramlar; aralarında bir etkileşim tanımlamak ise başlı başına bir meseleye dönüşüyor. Bu metne kaynak olan tez çalışmasında konuyu olabildiğince derinlemesine irdelemeye çalışmıştık. Fakat zet bir metinde esas noktalara değinmek ve birçok veheyi dışarıda bırakmak kaçınılmaz oluyor. Bilinç ve bilinçle ilgili kavramlar/sorunlar konu olduğunda insan dışındaki hayvanları odağa alan pek çok çalışma vardır; böyle çalışmaların çok değerli olduğu ve devam ettirilmesi gerektiği de doğrudur. Bu metindeyse, evrimsel bir bakış benimsemek ve tüm canlıları dikkate almakla beraber, asli olarak insana odaklanılmıştır. Metne konu olan her iki kavramı ve aralarındaki etkileşimi tanımlarken olabildiğince derinleşmeye ve doğru düşünmeye çalışılmıştır. Elbette çalışmanın geliştirilmeye açık yönleri vardır. Fakat gene de bu metne kaynaklık eden tezi ve bu metni yazmaya çalışırken, bu konularda çalışmış olan, kendilerinden çok şey öğrenilen ve bu konularda çalışan herkese esin kaynağı olan tüm araştırmacılar gibi bu çalışmanın da birilerine esin verebileceği dilenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. 1998, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aristoteles, 2006, *Poetika*, Çev. İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles, 2014, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ayala, J. F, 2016, *Evrım*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Aylak Kitap.
- Baars, B. J., S. Franklin, 2007. "An Architectural Model of Conscious and Unconscious Brain Functions: Global Workspace Theory and IDA" *Neural Networks* (20): 955-961.
- Baars, B. J., T. Z. Ramsøy; S. Laureys, 2003. "Brain, Conscious Experience and The Observing Self" *Trends in Neuroscience* 26 (12): 671-675.
- Barnes, J., 2014. *Temel Biyolojik Psikoloji*, Çev. Ed. Prof. Dr. Ahmet Altundağ, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Butler, A. B., 2009, "Triune Brain Concept: A Comparative Evolutionary Perspective" Larry R. Squire (Ed.), *Encyclopedia of Neuroscience* içinde sf. 1185-1193. USA: Academic Press.
- Carlson, N. R., 2014, *Fizyolojik Psikoloji*. Çev. Muzaffer Şahin, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Charlesworth, B. ve D. Charlesworth, 2006, *Evrım*, Çev. Sinem Gül, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Churchland, P. M., 1996, *The Engine of Reason, The Seat of Soul*, Cambridge: MIT Press.
- Churchland, P. S., 2002, *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy*, Cambridge: MIT Press.
- Churchland, P. S., 2011, "The Brain and Its Self" *Proceedings of the American Philosophical Society* 155 (1): 41-50.

- Churchland, P. S., 2013a, *Güvenen Beyin*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: Alfa Bilim.
- Churchland, P., 2013b, *Matter and Consciousness*, Cambridge: MIT Press.
- Cozolino, L., 2014, *İnsan İlişkilerinin Nörobilimi*, Çev. Mirel Benveniste, İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Crick, F., 2000, *Şaşırtan Varsayım*, Çev. Sabit Say, Ankara: TÜBİTAK.
- Crick, F., C. Koch., 1998, "Consciousness and Neuroscience" *Cerebral Cortex* 8: 97-107.
- Crick, F., C.Koch., 2003, "A Framework For Consciousness" *Nature neuroscience* 6 (2): 119-126.
- Damasio, A. R., 1995, *Descartes' Error. Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Avon Books.
- Damasio, A. R., 1999, *Le Sentiment Même de Soi*, Paris: Editions Odile Jacob.
- Darwin, C., 1978, *İnsanın Türeyişi*, Çev. Öner Ünalın, Ankara: Onur Yayınları.
- Darwin, C., 1984, *Türlerin Kökeni*, Çev. Öner Ünalın, Ankara: Onur Yayınları.
- De Waal, F., 2008, *İçimizdeki Maymun*, Çev. Aslı Biçen, İstanbul: Metis Bilim.
- De Waal, F., 2013, *Bonobo ve Ateist*, Çev. Aslı Biçen, İstanbul: Metis Bilim
- Dehaene S., J-P. Changeux, L. Naccache, 2011, "The Global Neuronal Workspace Model of Conscious Access: From Neuronal Architectures to Clinical Applications", *Research and Perspectives in Neurosciences* https://www.cs.helsinki.fi/u/ahyvarin/teaching/niseminar4/Dehaene_GlobalNeuronalWorkspace.pdf adresinden indirildi.
- Demirdöven, İ., 2010, "Felsefe, Etik ve Meslekler", Sirel Karakaş (Ed.), *Kognitif Nörobilimler* içinde sf. 819-851, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Doksat, M. K. ve M. Savrun, 2001, "Evrimsel Psikiyatriye Giriş" *Yeni Symposium* 39 (3): 131-150.
- Gazzangia, M. S., 2002, "Consciousness" Vilayanur S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of the Human Brain* içinde sf. 31-35, San Diego; California: Academic Press.

- Greenstein, B. ve A. Greenstein, 2000, *Color Atlas of Neuroscience*, New York: Thieme.
- Heil, J., 2000, *Philosophy of Mind. A Contemporary Introduction*, USA: Canada: Routledge.
- Hoagland, M., 1996, *Hayatın Kökleri*, Çev. Güven Şen, Ankara: TÜBİTAK.
- Hood, B., 2014, *Benlik Yanılsaması. Sosyal Beyin, Kimliği Nasıl Oluşturur?* Çev. Eyüphan Özdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Huttenlocher, R. P., 1994, "Synaptogenesis in Human Cerebral Cortex" G. Dawson & K. Fischer (Ed.), *Human Behavior and the Developing Brain* içinde sf. 137-152, New York: Guildford Press
- Jablonka, E. ve M. J. Lamb., 2005, *Evolution in Four Dimensions*, USA: MIT Press.
- Karakaş, S., 2010, "Kognitif Nörobilimde Açıklamalar" Sirel Karakaş (Ed.), *Kognitif Nörobilimler* içinde sf. 3-31, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Korkmaz, B., 2013, "Nörobilim ve Psikanaliz" *Cogito* 75: 126-184.
- Korkmaz, B., 2016, "Çocuklarda Biliş ve Davranış Gelişimi" Oğuz Tanrıdağ (Ed.), *Davranış Nörolojisi* içinde sf. 31-53, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Kruger, J. ve D. Dunning, 1999, "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments" *Journal of Personality and Social Psychology* (77) 6: 1121-1134
- Kuçuradi, İ., 2009, *Uludağ Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ., 2013, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Levine, J., 2003, "Explanatory Gap" L. Nadel (Baş ed.), *Encyclopedia of Cognitive Science*. Cilt 2 içinde sf. 86-91, Londra: Nature Publishing Group.
- Lewin, R., 2015, *Modern İnsanın Kökeni*, Çev. Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları.
- Libet Benjamin., 2004, *Mind Time*, USA: Harvard University Press.
- Malabou, C., 2016, *Beynimizle Ne Yapmalıyız?*, Çev. Selim Karlıtekin, İstanbul: Küre Yayınları.
- Mayr, E., 2016, *Evrin Nedir?*, Çev. Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları.

- Mead, H. G., 1972, *Mind, Self and Society*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mengüşoğlu, T., 1988, *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Mesulam, M. M., 2000, *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology*, USA: Oxford University Press.
- Mesulam, M., 2008, "Representation, Inference and Transcendent Encoding in Neurocognitive Networks of the Human Brain" *Ann Neurol* 64: 367-378.
- Nagel, T., 1974, "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review* LXXXIII. pp. 435-450, 17 Aralık 2016'da http://members.aol.com/NeoNoetics/Nagel_Bat.html. adresinden indirildi.
- Öktem, Ö., 2013, *Davranışsal Nörofizyolojiye Giriş*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Öktem, Ö., 2016a, "Nöropsikolojik Değerlendirme" Oğuz Tanrıdağ (Ed.), *Davranış Nörolojisi* içinde sf. 15-31, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Öktem, Ö., 2016b, "Sinirbilim Bakış Açısıyla Bellek" Oğuz Tanrıdağ (Ed.), *Davranış Nörolojisi* içinde sf. 97-107, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Öztürk, O., 2008, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Özlem, D., 2010, *Anlamdan Geleneğe, Kimlikten Özgürlüğe Kavramlar ve Tarihleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Panksepp, J., 2004, *Textbook of Biological Psychiatry*, New Jersey: Wiley-Liss Inc.
- Panksepp, Jaak, 2005, *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions*, New York: Oxford University Press.
- Panksepp, J., S. Asma, G. Curran, R. Gabriel, ve T. Greif, 2012, "The Philosophical Implications of Affective Neuroscience" *Journal of Consciousness Studies* 19 (3-4): 6-48.
- Ramachandran, V. S., 1998, *Phantoms in the Brain*, 12 Aralık 2014'te <http://en.bookfi.net/s/?q=Phantoms+in+the+brain&t=0> adresinden indirildi.

- Revonsuo, A., 2016, *Bilinç. Özneliğin Bilimi*, Çev. Selim Değirmenci, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ridley, M., 2016, *GENOM. Bir Türün Yirmi Üç Bölümlük Otobiyografisi*, Çev. Mehmet Doğan ve Nıvart Taşçı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Rizzolatti, G., L. Fadiga, L. Fogassi ve V. Gallese., 1999, “Resonance Behaviors and Mirror Neurons” *Archives Italiennes de Biologie* 137: 85-100.
- Rizzolatti, G. ve C. Sinigaglia, 2006, *Mirrors in the Brain: How Our Minds Share Actions and Emotions*, New York: Oxford University Press.
- Sayan, E., 2012, “Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış” *Kaygı* 19: 37-54.
- Saydam, B., 2014, “Kişilik Bozuklukları” Raşit Tükel ve Sibel Çakır (Ed.), *Psikiyatri içinde* (sf. 137-145, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Smith, E. ve S. M. Kosslyn., 2014, *Bilişsel Psikoloji. Zihin ve Beyin*, Çev. Ed. Muzaffer Şahin. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Solms, M. ve O. Turnbull., 2013, *Beyin ve İç Dünya. Öznel Deneyimin Sinirbilimine Giriş*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Somay, B., 2015, “Empatik ve Semiyotik” Oğuz Tanrıdağ (Ed.), *Sosyal Nörobilim içinde* sf. 119-130, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Tanrıdağ, O., 2014, *Beyin-Davranış İlişkileri Üzerine Konferanslar ve Dersler*, İstanbul:Üsküdar Üniversitesi.
- Tanrıdağ, O., 2015a, *Sosyal Nörobilim*, Ed. Oğuz Tanrıdağ, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Tanrıdağ, O., 2015b, “Temel Beyin Bilgisine ve Nöro-Davranışsal Sendromlara Giriş” İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- The Oxford English-Turkish Dictionary*, 1993, Fahir İz, & H.C. Hony (Ed). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. New York: Oxford University Press.
- Türk Dil Kurumu, 1983, *Türkçe Sözlük*, Birinci ve İkinci Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Genişletilmiş 7. Baskı.
- Uzday, T., 2010, “Nöroplastisite”. Sirel Karakaş (Ed.), *Kognitif Nörobilimler içinde* sf. 255-267, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.

- Wasserman, A. S., P.V. Minorsky, L.A. Urry, J.B. Reece, R.B. Jackson ve C.L.M. Cain., 2013, *Campbell Biyoloji*, Çev. Ertunç Gündüz ve İsmail Türkan, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Wilson, A. R., 2005, “Genes and the Agents of Life. The Individual in the Fragile Sciences” Edinburgh: Cambridge University Press.
- Wood, B., 2015, *İnsan Evrimi*, Çev. Nursu Özge, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Yalt, A. R., 1984, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, İstanbul: Serhat Yayınevi.
- Zeki, S., 2003, “The Disunity of Consciousness”, *TRENDS in Cognitive Sciences* 7 (5): 214-218
- Zeman, A., 2012, *Bilinç. Kullanım Kılavuzu*, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmamı kitaplaştırmama imkân sağlayan Ginko Kitap'a, hocam Prof. Dr. Kerem Cankoçak'a ve Sn. Ferhat Sarı'ya çok teşekkür ederim.

İlk olarak annemle babamı anmak isterim. Babam çocukken bana kitapları ve sinemayı tanıtmıştı; okulda öğrenmenin yeterli olmadığını, gerçekten bir şeyler öğrenmek istiyorsam bunu kendi çabalarım ile yapmam gerektiğini de söylemişti. Annemdense bir hayat işe yaramadığı veya sona erdiği zaman yenisini kuracak cesarete sahip olmayı, arkamda bırakmam gerekenlerle yanımda kalması için çabalamam gerekenleri ayırt etmeyi, iyi ve mutlu bir insan olmanın cesaret gerektirdiğini gördüm. Bugün onların olmadığı bir hayatta işime yarayan veya sevdiğim her şeyi onlardan öğrendim. Danışmanım Prof. Dr. Zekiye Kutlusoy, bir sürü konuyu birbiriyle bağlantılandırmaya çalıştığım tüm zamanlarda düşüncelerimi toparlamamı sabırla bekleyen ve bunu kendi başıma yapamadığımda bana rehber olan kişidir. Felsefe doktorası sırasında benim asıl öğrenmek istediğim, doğru bir düşünme biçimi kazanabilmektir; ondan bu konuda ve hayatta güçlü bir duruş edinmek hakkında çok şey öğrendim. Birçok insan talih-

lerinin döndüğü anı anımsamadıklarını söyler. Ben kendi hayatımın dönüm noktalarından en azından birini tam olarak hatırlıyorum. Yeterlilik sınavımdan bir hafta önce bana zihin felsefesi çalışmamı önererek hayatımın akışını ve kim olduğumu değiştiren kişi, hocam Prof. Dr. Betül Çotuksöken olmuştur. Bana, literatür bilgisinin ötesine uzanarak kendi aklıma güvenmek ve söylemek istediklerimi söylemek konusunda cesaret veren Prof. Dr. Sevgi İyi'ye teşekkür ederim. Kendisiyle o kadar çok konuda o kadar uzun sohbetler paylaştık ki bu sohbetler benim için ikinci bir felsefe eğitimi halini aldı. Hayatın sorunlarıyla baş edemediğim tüm zamanlarda bana destek olduğu için kendisine ayrıca minnettarım. Beni sosyal nörobilimle tanıştıran, sosyal nörobilimin düşünme biçimini öğreten, Prof. Dr. Oğuz Tanrıdağ hocam olmuştur. Onun kitaplarından öğrendiğim her kelimenin, her nörobilim araştırmacısının izini adım adım sürmek bana içinde yaşamaktan çok mutlu olduğum başka bir dünyanın kapılarını açtı. Zaman zaman bana vakit ayırıp sohbetini, önerilerini paylaştığı ve desteğini esirgemediği için çok değerli hocama ayrıca minnettarım. Hayatımdaki en kıymetli insanlardan biri olan Prof. Dr. Erdal Matur'un varlığı benim için birçok şeyi farklı hale getirmiştir. Dostluğumuz boyunca çok sohbet ettik, çok eğlendik, birçok şey yaşadık; tüm bu zamanlarda tanıdığım en güvenilir, en akıllı ve en iyi kişi, en sevdiğim kişi o olmuştur. Vet. Hek. Sibel Tatlıcı'ya dostluğu için teşekkür ederim. Onunla bir adada, Eminönü'nün, Kadıköy'ün veya bir başka semtin ara sokaklarında, bir kilisede, bir camide veya yıkık bir

binada gezerken, Kadıköy sahilinde sabaha karşı otururken yaptığımız konuşmalarda veya gece başlayıp sabaha karşı sona eren telefon sohbetlerimizde artık hangi fikrin hangimize ait olduğunu anımsamıyorum. Birlikte plansızca gezdiğimiz bütün zamanlarda, zamanın hep o anda donup kalacağını düşünmek, onunla “çok gülmek”, “zor” konulardan bahsetmek ve sanırım sadece bize ait olan bir “bakışı” paylaşmak ve bu bakışın beni başka birine dönüştürmesi beni mutlu ediyor.

DİZİN

- A
- algı 27, 40
- B
- Beden 32
- Bellek 62
- Benlik 40, 61
- beyin 9, 10, 13, 14, 15, 16, 18,
25, 27, 30, 31, 32, 39,
40, 41, 43, 44, 45, 46,
48, 49, 53, 55
- Beyin 12, 25, 26, 43, 54, 60,
61, 63
- Bilinç 1, 7, 13, 21, 22, 23, 24,
28, 31, 37, 45, 46, 47,
48, 51, 53, 58, 63, 64
- Bilinç-kimlik etkileşimi 45,
46, 48
- Birey 35
- D
- Davranış 8, 61, 62, 63
- Değerlendirme 62
- Düşünce 49, 55
- Düşünme 36
- E
- Epigenetik 20
- Etik 36, 60
- Evrin 10, 11, 45, 56, 59, 61
- I
- İnsan 10, 13, 18, 30, 31, 37,
50, 53, 54, 55, 60, 61,
62, 64
- K
- Karakter 35
- Kimlik 1, 35, 46
- Kişi 35, 36
- Kişilik 63
- N
- Nörofelsefe 1
- P
- Plastisite 41
- T
- toplum 36
- Y
- yorumlama 34, 44

